

Nacionalne konsultacije sa mladima o Inicijativi za osnivanje REKOM

Podgorica, Crna Gora
15.12.2010.

PROGRAM

09:45-10:00	Registracija učesnika
10:00 -10:15	Otvaranje skupa i uvodno obraćanje

Mirela Rebronja, PR/koordinatorka Inicijative za REKOM u Crnoj Gori,
Centar za građansko obrazovanje |
| 10:15 – 10:45 | Zašto je važno uključivanje mladih u proces suočavanja sa prošlošću?

Darko Ivanović, novinar i urednik, član Koalicije za REKOM |
| 10:45 – 11:15 | Predstavljanje nacrtu statuta REKOM

Daliborka Uljarević, izvršna direktorka Centra za građansko obrazovanje,
članica Koordinacijskog vijeća Koalicije za REKOM |
| 11:15 – 11:30 | Pauza |
| 11:30 – 11:45 | Dokumentarni film <i>Regionalna debata o Inicijativi za REKOM</i> |
| 11:45 – 13:30 | Diskusija

Moderatorka: Daliborka Uljarević |
| 13:30-13:45 | Zaključne riječi

Daliborka Uljarević

Darko Ivanović |
| 13:45-15:00 | Ručak |

Učesnici/ce:

1. Admir Adrović, Forum mladih Bošnjačke stranke, Rožaje, Crna Gora
2. Ahmed Zajmović, Socijaldemokratska omladina, Podgorica, Crna Gora
3. Ana Bogavac, novinarka, Podgorica, Crna Gora
4. Ana Manojlović, novinarka, Podgorica, Crna Gora
5. Andrijana Nikić, Udruženje studenata Fakulteta političkih nauka, Podgorica, Crna Gora
6. Amer Nokić, Forum mladih Bošnjačke stranke, Rožaje, Crna Gora
7. Bisera Hasanbegović, studentkinja postdiplomskih studija Pravnog fakulteta, Univerzitet Crne Gore, članica Koalicije za REKOM, Bijelo Polje, Crna Gora
8. Daliborka Uljarević, Centar za građansko obrazovanje, članica Koordinacijskog vijeća Koalicije za REKOM, Podgorica, Crna Gora
9. Damir Nikočević, Urednik studentskog portala *Tragom*, Fakultet političkih nauka, Podgorica, Crna Gora
10. Darko Ivanović, novinar i reditelj, član Koalicije za REKOM, Podgorica, Crna Gora
11. Danka Kezić, studentkinja postdiplomskih studija Pravnog fakulteta, Univerzitet Crne Gore, članica Koalicije za REKOM, Pljevlja, Crna Gora
12. Dijana Uljarević, Forum mladih, Podgorica, Crna Gora
13. Dina Bajramspahić, Fakultet političkih nauka, članica Koalicije za REKOM, Podgorica, Crna Gora
14. Dragana Otašević, studentkinja postdiplomskih studija na Univerzitetu Donja Gorica, Podgorica, Crna Gora
15. Dženita Brčvak, Mladi evropski federalisti u Crnoj Gori, Bijelo Polje, Crna Gora
16. Hanja Mićović, novinarka, Podgorica, Crna Gora
17. Ivana Ceković, Fakultet političkih nauka, studentkinja; aktivistkinja u nekoliko nevladinih organizacija, Podgorica, Crna Gora
18. Jasmina Guberinić, studentkinja Pravnog fakulteta, završen Fakultet političkih nauka, Bijelo Polje, Crna Gora
19. Jelena Mitrović, predsjednica Socijaldemokratske omladine Podgorica, Crna Gora

20. Jovana Ramović, studentkinja, Pravni fakultet Univerziteta Mediteran, Podgorica, Crna Gora
21. Marija Vuksanović, Centar za razvoj nevladinih organizacija, saradnica, Podgorica, Crna Gora
22. Milan Radović, Inicijativa mladih za ljudska prava, Podgorica, Crna Gora
23. Milena Bujanja, studentkinja postdiplomskih studija , Fakultet političkih nauka, Berane, Crna Gora
24. Milica Orlandić, Savjet mladih Demokratske partije socijalista (DPS), Bar, Crna Gora
25. Miloš Žarković, diplomirani ekonomista, Podgorica, Crna Gora
26. Mirela Rebronja, PR/koordinatorka Inicijative za REKOM u Crnoj Gori, Centar za građansko obrazovanje, Podgorica, Crna Gora
27. Nevena Zindović, studentkinja postdiplomskih studija Ekonomskog fakulteta, Mojkovac, Crna Gora
28. Nikola Čurović, Mladi Socijal-demokratska partija (SDP), Bijelo Polje, Crna Gora
29. Rešad Martinović, Mladi Socijal-demokratska partija (SDP), Bijelo Polje, Crna Gora
30. Sonja Boljević, studentkinja Fakulteta za zaštitu životne sredine, Podgorica, Crna Gora
31. Stevan Kandić, Pravni fakultet, član Udruženja pravnika Crne Gore i Evropskog udruženja studenata prava Crne Gore, Podgorica, Crna Gora
32. Šćepan Tošić, student Pravnog fakulteta, Univerzitet Mediteran, Podgorica, Crna Gora
33. Valentina Krća, asistentkinja , Fakultet za državne i evropske studije, Podgorica, Crna Gora
34. Viktorija Badža, predsjednik studentskog parlamenta Univerziteta Mediteran, Podgorica, Crna Gora
35. Vladimir Obradović, student specijalističkih studija Pravnog fakulteta, Mladi SNP Berane, Crna Gora
36. Zorica Šarčević, član mladih SDP Bijelo Polje, Crna Gora

Transkript audio zapisa

Mirela Rebronja: Na početku da vam zahvalim što ste došli na konsultacije sa mladima i organizacijama za mlade o Inicijativi za REKOM. Reći ću nešto kratko o inicijativi za one koji do sada nijesu učestvovali u procesu konsultacija. Prvo da se predstavim, ja sam Mirela Rebronja, ja sam PR i koordinatorka Koalicije za REKOM u Crnoj Gori. Negdje bi mi bio i zadatak da govorim pozitivno o REKOM-u, ali neću sa te tačke govoriti jer zaista i lično duboko vjerujem u ovu priču. Smatram da je važna i za mene i za sve vas. Nadam se da ćemo danas zajedno svi doći do tog zaključka. Da predstavim naše govornike i goste. Darko Ivanović, pretpostavljam da ga svi znate. Razlog zašto smo njega pozvali je to što je i on član naše koalicije, od početka podržava inicijativu, a takođe je pripadnik mlađe populacije. Da nam on iz svoje lične perspektive, i iz perspektive nekoga ko učestvuje u konsultativnom procesu prenese zašto smatra da je važno da se što više mladih uključi u proces suočavanja sa prošlošću. Sa nama je i Daliborka Uljarević, izvršna direktorka Centra za građansko obrazovanje, ona je članica Koordinacijskog vijeća Koalicije za REKOM. Ona će danas predstaviti dokument o kome ću nešto kratko i ja reći, to je nacrt statuta REKOM na kome se zaista dugo radi i na kome radi jedna stručna, radna grupa sastavljena od pravnika iz svih zemalja regiona. Svaka zemlja ima svog predstavnika u toj grupi. Iz Crne Gore to je Tea Gorjanc-Prelević, voditeljica programa u Akciji za ljudska prava. Toliko o nama. U nastavku ćete se naravno i vi predstaviti. Ukrašću samo još par minuta da kažem nešto o inicijativi za one koji ne znaju. Sve to je počelo ovdje, simbolično u Podgorici 2008. godine. Od tada do danas je zaista mnogo toga urađeno. Koalicija danas broji oko 1.000 članova i članica iz cijelog regiona. Ovo su 120. i neke konsultacije koje održavamo sa različitim društvenim grupama u svim zemljama. Sada smo taj proces malo intenzivirali. U naredna dva dana biće održane regionalne konsultacije u Zagrebu sa studentima, u Prištini sa udruženjima žrtava, u Skoplju sa ratnim veteranima i borcima. Tako da će ovih dana biti dosta priče o REKOM-u u cijelom regionu. Ono što je važno jeste da uključimo što više ljudi. Cilj današnjih konsultacija jeste da vas, posebno one koji nisu do sada imali prilike da čuju nešto o REKOM-u, odnosno o koaliciji, Inicijativi za REKOM, upoznamo sa našim glavnim ciljevima, sa onim za šta se inicijativa zalaže. Suština je da inicijativa ide od ljudi, od onih kojima je najviše potrebna, mada ja mislim da je potrebna svima, ide ka državama. Bilo je pitanja i dok smo dogovarali ove konsultacije, u komunikaciji sa učesnicima, kako će sve to REKOM raditi. Odmah na startu da pojasnim da je to inicijativa od organizacija, od pojedinaca, od nevladinih organizacija, uopšte predstavnika civilnog društva, koja ide državama da osnuju međudržavno tijelo. Da ne bude zabune, pošto znam da su me već neki pitali, čitali su u nacrtu statuta koji sam vam dostavila uz pozivna pisma, i pitali su kako će to raditi. Mi smo do sada napravili veliki napredak. Koalicija je predstavljena i na najvišem nivou u nekim zemljama. Ovdje u Crnoj Gori imali smo konsultacije sa političarima u Skupštini Crne Gore. Skupština je bila koorganizator. Delegacija Koordinacijskog vijeća Koalicije za REKOM sastala se i sa predsjednikom Republike Srbije, sa predsjednikom Hrvatske, inicijativa je predstavljena i u Evropskom parlamentu i pred Evropskom komisijom. Doduše, Evropska komisija zaista od samog početka podržava naš projekat. To su potvrdili i 2008. godine kada je sve počelo, i na

našem forumu u Budvi prije dvije godine, takođe. Kada je gospodin Pierre Mirel i govorio na našem forumu, na samom otvaranju. Tako da negdje napredujemo i mislim da ima izgleda da ćemo doći do našeg krajnjeg cilja. Ne bih dalje da dužim. Zamoliću sve da se predstave, prosto da znamo ko je sve u sali, pošto ćemo zajedno danas diskutovati, razgovarati nekoliko sati.

Darko Ivanović: Reditelj.

Daliborka Uljarević: Centar za građansko obrazovanje.

Andrijana Minić: Fakultet političkih nauka, organizacija Mabsa.

Rešad Martinović: Omladina SDP-a Bijelo Polje.

Zorica Šarčević: Takođe Omladina SDP-a.

Nikola Čurović: Omladina SDP-a.

Ivana Ceković: Fakultet političkih nauka, zaposlena u Uniji slobodnih sindikata.

Dijana Uljarević: Forum mladi i neformalna edukacija.

Milica Orlandić: Omladina DPS-a.

Viktorija Badža: Predsjednik Studentskog parlamenta Univerziteta Mediteran.

Šćepan Tošić: Student prve godine Pravnog fakulteta Univerziteta Mediteran.

Jovana Ramović: Pravni fakultet Univerziteta Mediteran i predsjednica Studentskog parlamenta.

Stevan Kandić: Student Pravnog fakulteta Univerziteta Crne Gore.

Damir Nikočević: Fakultet političkih nauka.

Dženita Brčvak: JEF Montenegro.

Dina Bajramspahić: Fakultet političkih nauka.

Milena Bujanja: Studentkinja političkih nauka.

Marija Vuksanović: Centar za razvoj, nvo.

Nevena Zindović: Ekonomski fakultet.

Bisera Begović: Pravni fakultet Univerziteta Crne Gore.

Danka Kezić: Pravni fakultet Univerziteta Crne Gore.

Jelena Mitrović: Predsjednica Socijaldemokratske omladine Crne Gore.

Admir Zaimović: Student prava i član predsjedništva Socijaldemokratske omladine Crne Gore.

Amar Nokić: Omladina Bošnjačke stranke, ekonomista.

Admir Adrović: Omladina Bošnjačke stranke.

Vladimir Obradović: Pravni fakultet.

Valentina Krća: Koordinator i asistent Fakulteta za državne i evropske studije.

Milan Radović: Inicijativa mladih za ljudska prava.

Darko Ivanović: Ja sam ovdje najavljen kao neko ko je mlad. To je djelimično tačno. Ja sam ovdje najavljen kao neko ko je reditelj, ko je novinar, što je sve takođe djelimično tačno. Reditelj jesam po vokaciji, bez dugometražnog filma. Novinar jesam u Crnoj Gori gdje je taj zanat prilično devalviran ponašanjem onih koji obnašaju vlast. I rekoh da sam djelimično mlad. Ono što nisam nikako djelimično, a to je da sam svjedok svega onoga što se desilo '90-tih godina. Imam 31 godinu, jurim ka 32. I u te svoje 32 godine moj osnovni poriv da se bavim javnim pozivom, javnom riječju je upravo da dođem u mogućnost da govorim pred vama, da govorim ovakve stvari. Objeručke sam prihvatio mogućnost da ispred REKOM-a kažem par riječi. Tu volšebno šljašteću šansu da to što ja kažem neko i čuje, shvati, prenese dalje i da to nekome eto možda bude bitno. Ne nosim nikakve bilješke zato što sve ono što imam da kažem ispred REKOM-a, i za REKOM - nosim u glavi. Taj pečat koji su mi '90-te godine ostavile u mozgu i u glavi ne zahtjeva nikakve bilješke. Na tone i tone video materijala, štampanih stvari koje su izašle iz tog mračnog perioda Balkana, svjedoče mnogo bolje nego ja. Kao što nikakvu bolju priču nećete čuti do onog i od one koja se zapravo nekom desila i ko je bio svjedokom svih tih užasa. I dolazimo tu do REKOM-a, ne želi da se to zaboravi, od toga bolje nemate. Ja sam odrastao '90-tih, to je priča koju non-stop ponavljam, između onog termina kada je bio crtani film, 19:15, znaju malo stariji, između tog termina i dnevnika. Taj termin je polako počeo '90-tih da guta dnevnik, obilježen gospodom iz TVCG, tim ratnohušakačima, ljudima koji su svjesno gurali zabludjeli narod u bitku sa drugim narodima koji su opet slušali neke svoje vođe. Taj moj crtani film zamjenile su serije ekshumacija na televiziji. I oduvijek imam problem da svom sestriću kažem, kako sam ja nekad takođe gledao Toma i Džerija i kako sam takođe uživao u tim čarima koje nosi mladost i koje nosi djetinstvo i koji nose neke prve radosti svakakve vrste pa i one televizijske. TV dnevnik je nešto što je permanentno urezano u moju svijest kao nešto strahovito zlo. Ja se i dan danas ježim na pomisao dnevnika u 19:30. Ko god ga danas radio i kako god on bio obojen, a jeste. Odrastao sam u tim godinama kada sam izašao ispred zgrade da bih se igrao, a nijesmo mogli jer su ispred zgrade bili parkirani kamioni puni VHS uređaja i televizora ukradenih sa dubrovačkog ratišta. Komšije koje su tada bili četnici, danas su vajni Crnogorci, istovarali su tu ukradenu robu, ratni plijen sa dubrovačkog ratišta. To je bilo i nailazilo na opšte odobravanje svih koji su tih godina ili hodali ulicom, ili bili predsjednici kućnog savjeta, ili bili poslanici u skupštini, čast Liberalnoj partiji i SDP-u, do samog predsjednika vlade, predsjednika Republike itd. Nažalost, to su isti ljudi koji šalju mirnodopske

poruke danas, sa istih funkcija. Ja imam elementaran problem da to shvatim. No, da se vratim ja mojoj mladosti. Nakon toga ja bih odlazio u školu bušnih patika, bušne jakne, mrzeći čuveno 3P – priganice, palačinke i prženice. To je sve što se tih godina u porodici Ivanović moglo jesti. Imali smo razne varijacije na temu. Mogli ste da stavite med, ako je bilo meda. Džem, ako je bilo džema. Obično je to bila mast pošećerena. Prije dolaska u školu, zaboravio sam jednu vrlo bitnu stvar, ja sam odlazio u redove za vareniku i hljeb i za, pazite, jedan cigar. Tada se čekalo u redovima za jedan jedini cigar. Neko ko u školu kreće sa tim ekshumacijama u glavi, bušnih patika, uz redove za vareniku i hljeb, svakako nema srećnu mladost. Ta X generacija koja je krenula u srednju školu kada su se gospoda koja se danas bave politikom tako prilježno i dobro i kite se lovorima mirnodopskim, kada su ta gospoda tada obnašala vlast, X generacija praktično nema puno da vam ponudi, govorim u svoje ime, sem bijesa koji je ostao u džepovima onih koji su ukrali tu mladost. Zato ja non-stop govorim da je REKOM jako bitna stvar. Super stvar, kul stvar, jer REKOM ne dozvoljava da se zaboravi ono zašto bi političari iz regiona, uključujući i naše, voljeli da se zaboravi. I dodjeljuju sebi nagrade koje su stravične, to je strahota. Dodjeljivati mirnodopske nagrade onima koji su odgurali ovu naciju u rat. Ti ljudi bi voljeli da se zaboravi i da kaže se ovo je nulta tačka - crnogorska nezavisnost 2006. godine, puj pike sve ono ostalo ne važi. Nismo ništa radili, odnosno izvinili smo se onima kojima treba, oni su to prihvatili. Ali među običnim ljudima koje sam ja slušao, zahvaljujući REKOM-u, koji su preživjeli torturu od istih onih koji danas možda i slobodno šetaju ulicama, ti obični ljudi ne mogu da zaborave. Ja sam jutros zaboravio naočare. Totalno sam ćor bez njih, na daljinu. To je jasna slika. To je odlučan plastični performans svega onoga što sam želio da vam kažem ovdje danas. Ja ne mogu bez tih naočara da vidim do poštovane dame iz SDP-a, tu mi se gubi negdje vid. Vi ste mi u totalnom bluru. Isto tako bez tih naočara, koje se zovu REKOM, bez te inicijative, ovi današnji naši, njihovi, bi voljeli da se odigrava život i da se ne vidi ništa iza onoga što imate danas. A danas je očigledno da je građaninu Crne Gore dovoljno da ima poluprazan, ako ne i prazan, frižider, da mu se oprostí dug za struju, da bude živ i zdrav, nepolomljenih nogu kada se glasa u nedjelju i da eventualno njegovi klinci imaju za izlazak u grad, da imaju za knjige za školu. Inače, zadovoljava se totalnim prosjekom. Da nije tih čuvenih '90-tih, prvo ja ovo ne bih pričao vama, drugo većina od vas bi se spremala na put, vjerovatno, Egipat, Kubu, razmišljali biste o mnogo širim okvirima. A ne bih se ja borio sa činjenicom da samo nešto više od 10 odsto Crnogoraca ima pasoš. Nama je zahvaljujući '90-tim ugrađen jedan strahovit otklon od toga da komuniciramo sa onim što je drugo, sa onim što je van, i sa onim što nisi ti, što nije tvoje mišljenje. Ja sam imao taj strah. Ja samo moj prvi pasoš, i to znaju ljudi koji sjede ovdje pored mene, izvadio tek u 27. godina. To je tragično za nekog kome čitava porodica živi u Kanadi. Zaista tragično. Imao sam toliki strah od komunikacije sa onima i prema onima koji žive, pazite, ne u Americi, ne u Kanadi, ne u Britaniji, Italiji, već sa Hrvatom, sa Bosancem, Bosankom, Hrvaticom, što mi je mnogo bliže srcu. A cijelo vrijeme pitajući se kako se ljubi Hrvatica, kako razmišlja Bosanac, šta je Kosovaru u glavi kada gledamo isti film, da li iste stvari doživljavamo na različit način. I uvijek sam htio da provjerim da on slučajno nema nož u džepu ili slično oružje da se obračuna sa Crnogorcem. U meni je godinama preovladavao bijes kojim

sam pravdao one koji su na mene ljuti zbog toga što je Dubrovnik napadnut, na primjer. Bio sam u stavu sledećem - ne daj bože da neko moju Podgoricu napadne koju volim više od bilo čega. A onda razmislim da sam upravo upoznao ljude koji su bili spremni meni da oprostite koji ništa nisam kriv, krivi su oni koji su tada i danas nosili vodeće funkcije u Crnoj Gori. Krivi su zbog čega se ja stidim pred Hrvatima. Zaista se stidim, ja ovdje nastupam bez ikakvog foliranja. Imam prvo tri tačke pred bilo kim ko je Hrvat, ko je Bosanac, i ko je Bošnjak, ko je Musliman u Crnoj Gori. Zbog toga što se osjećam krivim. Jer sam jedan od pripadnika nacije, naciona, države, čega li već, koji su bezrazložno učestvovali u krvavim '90-tim godinama i u moje ime su ljudi slali druge ljude koji su opet bili obmanuti, možda i nisu, možda su zaista u to iskreno verovali, slali ih u rat, slali ih u rušilačke pohode, tamo gdje Crnoj Gori nije bilo mjesto. Mogu pričati o Srbiji, Hrvatskoj itd, ali meni je strahovito bitna ova tema, Crna Gora i odnos prema Hrvatima i Bošnjacima, Bosancima, Muslimanima, kako god hoćete. Imam elementarni problem kako da shvatim dešavanja '90-tih, tako i da shvatim danas nekog ko je Bošnjak, ko je Hrvat, a to zaboravlja. Ne zaboravlja na način da hoće da se sveti, već zaboravlja kako bi obezbijedio da se to nikad više ne desi. A to se neće desiti tako što vi onim koji su to uradili '90-tih jasno stavite do znanja da ne mogu dalje bez lustracije, bez odgovaranja, bez zatvora. Probam da kontrolišem ono što kažem ovdje. Ovo je vrlo teško, tu su novinari, i ja sam poznat po tome da što mislim to i kažem, i vrlo kontrolišem ono što ću reći. Inače diskurs, kada sve ovo ne bi bilo ovakvo, kad bi bilo bez prisustva kamera, bio bi potpuno drugačiji. Ja bih se vrlo opustio i govorio vam zaista što mislim bez dlake na jeziku. REKOM je tu da vas podsjeti i opomene da se određene stvari ovdje dešavaju u epizodama. Ne zaboravite da smo na Balkanu, da su '90-te bile i '40-tih, i '18-te, i prije toga, i prije toga, i prije toga. Zato ako ikome išta znači da čuje Darka Ivanovića, koji je bio svjedok ispred TV ekrana, ispred zgrade, škole, u prodavnici '90-ih, ja bih volio da taj moj glas znači nešto i da to barem nekog ponuka da dobro razmisli prije nego što se slika sa onima koji su to radili, prije nego sjedne sa Hrvatima, Bosancima itd, a da nema tu primisao da jedino i samo što želi sa njima je prijateljstvo. Upoznao sam mnogo divnih Hrvata, Bosanaca, Bošnjaka, Makedonaca, Slovenaca, i nadam se da nećete imati taj hendikep koji imam ja. Uvijek sam prilazio kao da ću dodirnom da ih slomim, bukvalno. Uvijek sam prilazio u strahu da bilo koja moja neizvagana rečenica može da znači i krah toga prijateljstva, razgovora... Ova postideološka generacija kojoj pripadate, često je nazivaju postideološka, ne znam zašto, koja kažu današnji političari, ideolozi mas medija, boravi na Fejsbuku i tamo izbacuje svoje stavove, volio bih da ta generacija svoj stav izbaci itekako na ovakvim javnim mjestima i da se ne koristi taj rogobatni, odvratni termin postideološka. Itakako postoji ideologija ovdje. Postoji ideologija, kojoj oni stariji ne mogu ni primaći, ni na puškomet, a to je ideologija prijateljstva i zajedništva koju vi sa pasošima itekako možete da propagirate. Jednu novu Crnu Goru koja pati od samo jedne jedine ideologije da bude u skladu i u miru sa svima onim koji žive okolo. REKOM je tu, ja ga tako posmatram, da vam u tom pomogne. Ali ne tako što će govoriti o cvijeću i proljeću na Balkanu, nego što će na pijedestal mučeništva staviti žrtve koje svojim svjedočanstvima mogu da vam pomognu da shvatite koliki su i kakvi to užasi. Naše godine nisu počele '90-tih. To je mnogo ranije početo. Naše nakaradne ideologije nisu počele '90-tih, to je mnogo ranije usađeno ovdje.

Učinite da budete generacija koja će sve to da satre, zakopa i jedan živi kreč preko toga da pospe. I zajedno sa onim iz Hrvatske, Bosne, bilo gdje, krene u jednu potpuno novu integraciju. Znači, Evropska unija neće pokriti sve to što je nagomilano ovdje godinama, zato to moramo da radimo mi. I zato je tu REKOM.

Mirela Rebronja: Sada će nam Daliborka Uljarević predstaviti nacrt statuta. Samo bih da napomenem, to će i Daliborka u nastavku pojasniti, da ste nacrt statuta kao cjelokupan dokument dobili u materijalima. Međutim, zbog specifičnosti svake ciljne grupe sa kojom radimo konsultacije, mi ćemo se danas više skoncentrisati na jedan dio koji se odnosi na ciljeve i zadatke, iz prostog razloga što je to najvažnije nama mladima. Možemo diskutovati o tome šta mi možemo da dobijemo od ostvarenja ovog cilja. Odnosno, šta REKOM, kada bude osnovan, opet ponavljam mi vjerujemo duboko da hoće, šta REKOM može uraditi za nas.

Daliborka Uljarević: Zahvaljujem se svima vama koji ste našli vremena i interesovanaja da pored svih svojih brojnih obaveza, u ovom hladnom decembarskom danu posvetite neko vrijeme jednoj temi koja se jako dugo i sistematski potiskivala u crnogorskom društvu. A mi živimo upravo posljedice onoga što su počinjeni i nerazjašnjeni zločini, ma koliko o tome izbjegavali razmišljati. Naravno da niko od vas nije direktno odgovoran za počinjene zločine, za teška kršenja ljudskih prava koja su se dešavala početkom '90-tih. Neki su tada bili još jako mali. Ja vjerujem i nadam se da ćemo to uvjerenje kroz raspravu podijeliti - da svako od nas nosi odgovornost za odnos prema tim događajima i ta odgovornost je zapravo odgovornost prema našoj budućnosti. Isto tako mi u koaliciji smatramo da je REKOM pravi odgovor koji može pomoći da zajednički sagledamo budućnost, da damo zajednički regionalni odgovor. Jer činjenica da nakon toliko vremena nijesmo uspjeli da na prostoru bivše Jugoslavije nađemo održive, djelotvorne mehanizme kojima bismo i utvrdili činjenice i dali jedan oblik kompenzacije i izrazili adekvatno saosjećanje prema žrtvama. U tom kontekstu je zapravo i započela Inicijativa za osnivanje REKOM-a. Nacrt statuta, koji vi imate u svojim materijalima, molim vas da ih uzmete da prođemo zajednički kroz njega, kako bismo kasnije razgovarali, je zapravo druga verzija ovog dokumenta koja je nastala nakon što je radna grupa razmatrala sugestije i prijedloge koji su dobijeni tokom konsultacijskog procesa. Ovdje bih, takođe, da skrenem pažnju na još jednu važnu stvar, Mirela je u uvodnom dijelu rekla nešto o političkoj podršci koja postoji za ovaj proces, ali ono što razlikuje Inicijativu za REKOM od mnogih drugih inicijativa u regionu na ovu ili na slične teme jeste da ovo nije priča koja je krenula sa visokog političkog nivoa. Naprotiv, ovo je priča koja je krenula od nas građana, a prije svega od onih koji su kao žrtve imali jako puno motiva i potrebe da prevaziđu svoje traume i da učine nešto kako bi se, što je i Darko u jednom dijelu rekao, prevenirali budući slični događaji i traume. I ona je tek kada se uobličila u određenoj formi stigla do političara da bismo vidjeli kako njihovo bilo kuca oko ovih pitanja. Nama je presudno važno u svemu ovome mišljenje različitih zainteresovanih strana u samom društvu. Znači, sve ono što vi budete rekli tokom konsultacija se snima, mi pravimo transkripte i oni se šalju radnoj grupi i ona to analizira i gleda koliko se od iznetih prijedloga na konsultacijama može uključiti u nacrt. Oni koji su ranije imali prilike da

čitaju prvu verziju nacrt statuta i koji su pročitali ovu drugu su i sami bili prijatno iznenađeni. Mi smo dobili neke reakcije od njih koliko je toga sa prethodnih konsultacija zaista uključeno u nacrt. Znači, ovo nije dokument koji stvara fiktivna radna grupa od stručnjaka, ne vodeći računa o glasu građana, već naprotiv vi oblikujete ovaj dokument i zato se osjećajte vrlo motivisanim da se uključite u raspravu i da date sve ono što mislite da su korisne sugestije, da postavite sva ona pitanja u djelovima koji smatrate da nisu jasni. Znači, kao što je Mirela rekla mi ćemo se sada fokusirati, iako je ovo jedan dosta širok dokument, na ono što su ciljevi i zadaci, ali ćete vidjeti u samom dokumentu da postoji preambula koja će biti ona obaveza koju preuzimaju države. Da ne bi bilo zabune, ovo jeste inicijativa koja kreće iz nvo sektora, iz civilnog društva, ali mi smatramo da u konačnici ona treba da bude preuzeta od države. Da treba da se napravi jedan međudržavni sporazum koji će regulisati uspostavljanje komisije. Tako da i u samoj preambuli imate izražavanje onoga što su razlozi pokretanja inicijative, a to je, ja bih u najkraćem rekla, prije svega da se prekine začarani krug manipulacija o zločinima, o žrtvama, po različitim pravim ili manje pravim krivcima. Da zaustavimo situaciju u kojoj su zločinci u jednoj zemlji tretirani kao heroji, a u nekoj drugoj kao zločinci, kojom su žrtve omalovažavane i da utičemo na sprječavanje takvih događaja koji se zaista dešavaju ciklično u regionu. Naravno, uz sve ovo nam je važno izražavanje suosjećanja sa nedužnim žrtvama svih naroda. Znači, nećemo se prebrojavati po nacionalnom ključu i po nacionalnim krvnim zrcima, već po onome što su činjenice u smislu počinjenih zločina i teških kršenja ljudskih prava. U konačnici, i opet se tu vraćam na ono što mislim da vama može biti važno, i što nam je zajednički cilj, bilo da govorimo o ovoj temi ili nekim drugim za koje znam da su neki od vas kroz različite forme svog društvenog angažmana vrlo uključeni, mislim da nam je taj zajednički cilj jačanje demokratije, vladavine prava i kulture poštovanja ljudskih prava, koje još uvijek u nedovoljnoj mjeri postoji u regionu. Zatim, imate dio prvi koji se odnosi na značenje pojmova u nacrtu statuta jer nam je jako važno i mislim da će i pravници među vama na to posebno skrenuti pažnju, jasno razgraničenje svih pojmova koje koristimo. U opštim odredbama prolazimo kroz definicije, oznake, sjedište, Izvršni sekretarijat samoga REKOM-a, znači kakav je pravni status, period djelovanja, zastupanje i predstavljanje, koji jezik koristimo, pravo na učešće u radu komisije, principi djelovanja komisije. U djelu III imate obaveze saradnje sa komisijom, odnosno na koji način će se regulisati odnosi država potpisnica, svih država regiona i same komisije. Dio IV, na koji ćemo se vratiti, definiše ciljeve i zadatke komisije. U V dijelu imate nadležnosti komisije u smislu vremenske i teritorijalne određenosti. Tu smo dosta konkretni iako je bilo jako puno rasprave o tome koliko daleko ići. Mi znamo da je ovo region koji je prilično bremenit sa svojim istorijskim nasljeđem i nerijetko nemamo granice u određivanju odakle krenuti, gdje su nastali problemi, ali smo se vrlo jasno odredili unutar samog statuta. I koja su to djela u nadležnosti komisije. U dijelu VI imate ovlašćenja komisije. Tu pravimo razgraničenje sa već postojećim mehanizmima. Htjela bih da naglasim da REKOM nije zamjena za ono što su postojeći sudski mehanizmi procesuiranja ratnih zločina, ili međunarodni koji postoje ili koji mogu postojati, već je dopuna svemu tome u dijelu gdje je identifikovano da postoji prostor da se utiče na dodatno utvrđivanje činjenica. Jedan sveobuhvatan pristup i opet se vraćam onome jer počinjemo i

završavamo sa žrtvama i njihovim interesom, odnosno zadovoljenjem pravde, pa će u tom dijelu komisija uzimati izjave, prikupljati dokumentaciju, vršiti terenska istraživanja i posjete, organizovati javna slušanja žrtava i drugih lica, održavati tematske sesije. Sve će to biti regulisano kroz pravilnik komisije. Dio VII je dio koji je tokom prethodnog konsultativnog procesa izazivao jako puno kontroverzi, jako puno rasprava, to je način na koji ćemo birati članove i članice komisije. Ko će činiti sastav komisije, na osnovu kojih kriterijuma, kako će se postupak izbora sprovoditi u državama članicama, kako će teći kandidovanje, na koji način će Selekcioni panel funkcionisati, ko će u konačnici taj proces okončavati, kako će sama komisija početi da radi, kako će se izabrati predsjedavajući ili predsjedavajuća, na koji način će odlučivati. Mislim da su brojne od tih kontroverzi i pitanja razjašnjena kroz ovaj nacrt statuta. Naravno, kada smo rekli da ćemo govoriti o ciljevima i zadacima, to ne ograničava bilo koga od vas ko je pažljivo pročitao statut, da se ne osvrne na druge djelove. U dijelu VIII imamo prava i obaveze članova i članica koalicije, osoblja komisije. Tu bih htjela da naglasim koliko je važno i koliko ćemo insistirati da komisija zaista funkcionise na principima savjesnosti i nezavisnosti, nepristrasnosti, iako će naravno u tom segmentu njeni članovi i članice imati određene povlastice, imunitet koji će im omogućavati upravo takav rad koji će i njima davati prostor da štite izvore, povjerljive podatke, kako bi na najbolji mogući način radili svoj posao. Što se tiče strukture komisije, koja se opisuje u dijelu IX, tu imate opisan Izvršni sekretarijat, tematska odjeljenja komisije i kako će oni funkcionisati, kao i arhiv komisije koji je jako važan. U dijelu X smo došli do rješenja o finansiranju komisije i finansijskom izvještavanju. U dijelu XI, i on je jako važan, izrada i objavljivanje završnog izvještaja koji će biti konačni rezultat samog rada komisije. U XII dijelu se definišu sankcije za kršenje onog što je prethodno već dato kao prava i obaveze različitih zainteresovanih strana i uključenih. I imamo kroz završne odredbe kada se završava i na koji način rad komisije. Kao što je rečeno, mi ćemo se posvetiti ovom dijelu koji se odnosi prije svega na član 11. i 12., na ciljeve i zadatke. Vi ćete vidjeti u članu 11. - Komisija ima za cilj *da utvrdi činjenice o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava učinjenim na području bivše Jugoslavije učinjenim od 1. januara 1991. do 31. decembra 2001. godine, političkim i društvenim okolnostima koje su uticale na činjenje ovih djela i posljedicama do kojih su zločini i kršenja prava doveli. Dalje, da doprinese da političke elite u društvima država ugovornica prihvate činjenice o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava, da doprinese rasvjetljavanju sudbine nestalih, da prizna nepravde nanijete žrtvama u cilju izgradnje kulture solidarnosti i saosjećanja, da doprinese ostvarivanju prava žrtava i na kraju da doprinese sprječavanju ponavljanja zločina i teških kršenja ljudskih prava.* Kada gledate ove ciljeve vjerovatno i sami zaključujete da bi oni mogli ugrubo da se podijele u dvije grupe. Jedno čine ciljevi do čijeg ostvarenja bi djelovanje same komisije trebalo vrlo direktno da doprinese. A drugu oni čijem će ostvarenju sama komisija indirektno doprinijeti, kroz svoje djelovanje i kroz učinke svog djelovanja. Tako da u prvu grupu svakako spada utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava, kao i političkim i drugim okolnostima koje su uticale na činjenje zločina. A u drugoj grupi imamo prihvatanje od strane vlasti i društva u svim djelovima nekadašnje Jugoslavije činjenice o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava.

Ovdje se zapravo oslikava regionalni aspekt komisije. Mi svi imamo svoje činjenice i svi imamo istine u koje mi vjerujemo, ali ono što kreira problem je što istine i činjenice nisu konzistentne. I dok god ne napravimo sistem, okvir o kojem ćemo imati saglasnost ili najmanji zajednički imenitelj o činjenicama, mi ne možemo govoriti o pravom utvrđivanju činjenica, niti možemo govoriti o djelotvornom suočavanju sa prošlošću. U toj drugoj indirektnoj grupi imamo i rasvjetljavanje sudbine nestalih, stvaranje kulture solidarnosti, saosjećanja sa žrtvama, ostvarivanje prava žrtava i sprječavanje ponovnog činenja, odnosno preventivno djelovanje koje može na različite načine da se dešava, kroz obrazovni sistem ili kroz neke druge oblike. Utvrđivanje činjenica, javna slušanja predstavljaju osnovne aktivnosti komisije na koje će se ona fokusirati u svom radu i neposredni cilj prikupljanja činjenica, odnosno njihovog kredibilnog utvrđivanja je ono što, po našem dubokom uvjerenju, vodi i ka priznanju patnje i nepravde nanijete žrtvama. Ciljevi komisije se naravno ne ostvaruju samim tim što ćemo ih proklamovati, već ispunjavanjem konkretnih zadataka koji su navedeni u nacrtu i to ćete vidjeti u članu 12. gdje komisija treba *da prikupi podatke o slučajevima teških kršenja ljudskih prava i ratnih zločina, pruži njihov detaljan opis, prikaže obrasce kršenja prava i njihove posljedice. Zatim, da prikupi podatke o sudbini nestalih i sarađuje sa nadležnim tijelima koja se u državama ugovornicama bave potragom za nestalima. Izradi popis ljudskih gubitaka, vidjećete da su ljudski gubici podijeljeni u dvije kategorije - civila koji su izgubili život ili nestali u vezi sa ratom ili drugim oblikom oružanog sukoba, boraca koji su izgubili život ili su nestali u vezi sa ratom ili drugim oblikom oružanog sukoba. Zatim da prikupi podatke o mjestima zatvaranja u vezi sa ratom ili drugim oblikom oružanog sukoba, izradi njihov sveobuhvatni popis.* Ovo je druga verzija, radna verzija, još uvijek imamo alternative, tako da ovdje postoji dilema da li *da se istraže političke, društvene okolnosti koje su neposredno dovele do izbijanja ratova ili drugog oblika oružanog sukoba kao i činenja ratnih zločina i teških kršenja ljudskih prava.* Odnosno, *da istraži političke i društvene okolnosti koje su počev od 1980. godine neposredno dovele do izbijanja ratova ili drugih oblika oružanog sukoba kao i činenje ratnih zločina i teških kršenja ljudskih prava.* Znam da već zalazimo u godine u kojima neki od vas nisu bili ni rođeni, ali ponavljam - posljedice tih dešavanja trpimo i danas i zato nam je jako važno da o njima razgovaramo i da ih raščistimo. Zatim *da održi javna slušanja o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava. Da preporuči mjere koje se odnose na sprječavanje ponavljanja kršenja ljudskih prava i na reparacije žrtava i da izradi, objavi i predstavi završni izvještaj.* Izvršavanje ovih konkretnih zadataka navedenih u članu 12. treba da dovede do ostvarenja suštinskih ciljeva komisije postavljenih u prethodnom članu 11. na koji smo se osvrnuli i u tom smislu postoji direktna veza između ova dva člana u nacrt statuta jer pojedini zadaci iz člana 12. doprinose ostvarenju jednog ili više ciljevi iz člana 11. Na primjer, zadatak koji se sastoji u prikupljanju podataka o sudbini nestalih doprinosi ostvarenju dva cilja – prije svega utvrđujemo činjenice o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava, ali i utičemo na rasvjetljavanju sudbine nestalih ukoliko komisija pribavi prethodno nepoznate podatke o lokacijama sa posmrtnim ostacima. Nekoliko napomena vezano za termin prikupljanje podataka. Prikupljanje tu ima širi značaj od onog klasičnog kompiliranja i obrade podataka do kojih su druge institucije, organizacije, mediji i tako

dalje, već došli. Na primjer, prikupljanje podataka u smislu u kojem se razumije u nacrtu statuta podrazumijeva i uzimanje izjava od žrtava i svjedoka jer je i to jedan oblik činjenica, odnosno jedan oblik podataka koji može doprinijeti rasvjetljavanju ukupne slike. Pod tačkom *a* imate da *prikupi podatke o teškim kršenjima ljudskih prava i ratnih zločina, pruži njihov detaljan opis i prikaže obrasce kršenja i njihove posljedice*. Znači, osnovni zadatak komisije je da prikupi podatke o slučajevima kršenja ljudskih prava, odnosno ratnim zločinima. Međutim, u situacijama masovnog kršenja ljudskih prava, imajući opet u vidu ograničen period djelovanja komisije za istinu, nijedna komisija ne može prikupiti sve podatke o svim zločinima koji su se desili u svakom individualnom slučaju na način na koji to čine sudovi. Znamo da ni dosadašnji učinak sudova, bilo da se radi o domaćim sudovima u državama koje su nastale raspadom bivše Jugoslavije, bilo da se radi o Haškom tribunalu, nije dosta toga uspio da prikupi i obradi. Zato se u stvari komisije fokusiraju na obrasce kršenja, odnosno na veći broj pojedinačnih slučajeva, na pokušaj da na osnovu većeg broja identifikovanih slučajeva se identifikuju i popišu određene pravilnosti u činjenju zločina. Pod tačkom *b*, kada govorimo o prikupljanju podataka o sudbini nestalih i sarađivanju sa nadležnim institucijama. To što će REKOM prikupiti podatke o nestalima i o njihovoj sudbini ne znači da će komisija da zamijeni rad ili da preuzme ovlašćenja već postojećih komisija za traženje nestalih osoba kakve postoje u najvećem broju država na području nekadašnje Jugoslavije. Te komisije nastavljaju svoj posao kao što su ga radile i do sada, a REKOM će sa njima sarađivati na taj način što će razmjenjivati podatke, dostavljati dodatne informacije do kojih je došao u svom radu, a koji bi mogli da pomognu u identifikaciji lokacija na kojima su sahranjena tijela nestalih jer znamo da je jako veliki broj takvih lokacija još uvijek neidentifikovan i nedovoljno istražen. Pogledajte tačku *c - izrada popisa ljudskih gubitaka*, rekli smo tu razlikujemo kategoriju civila i boraca. Tu je postojala isto velika rasprava na koji način tome pristupiti. Radna grupa se u koncepciji nacrtu opredijelila da zaume stav u kojem će se orijentisati prema licima koja su izgubila život, znači nezavisno kojoj kategoriji pripadaju. Ono što je isto tako razlika - što ovdje govorimo i poslije okončanja oružanih sukoba, znači, ako je do ubistva, odnosno prislinog nestanka došlo u vezi sa prethodno okončanim oružanim sukobom. Ovdje se pod žrtvama podrazumijevaju osobe koje su individualno ili kolektivno pretrpjele štetu, uključujući fizičku ili mentalnu povredu, emocionalnu patnju, ekonomski gubitak ili značajno ograničenje njihovih osnovnih prava kroz postupke ili nečinjenje koja predstavljaju tešku povredu međunarodnim pravom priznata ljudska prava ili tešku povredu međunarodnog humanitarnog prava. Kada je to prikladno i u skladu sa domaćim pravom termin žrtva takođe uključuje članove najuže porodice nastradalog ili osobe koju je direktno žrtva izdržavala. Vidjećete da iz ovakve definicije proizlazi da je za status žrtve neophodno da je šteta prouzrokovana postupkom ili nečinjenjem koje predstavlja kršenje ljudskih prava. Znači, nije samo direktno činjenje, već i ono što je izostalo od strane različitih subjekata koji su vodili ka povredi nečijeg ljudskog prava. U mnogim slučajevima komisija bi se susrela sa nemogućnošću da li je zaista bilo takvog kršenja kada je lice izgubilo život ili kršenja nije bilo zato što je lice izgubilo život usljed zakonito sprovedene vojne operacije koja je bila suprotna pravilima humanitarnog prava. Međutim, ono što je nama važno u svemu ovome je sama žrtva, odnosno da

li je lice poginulo kao borac u toku vojnih djestava i na koji način. Utvrđivanje toga da li je lice žrtva zahtijevalo bi jako veliku količinu informacija i vremena. Komisija je suočena sa najmanje 130.000 slučajeva gubitka života usljed ratnih aktivnosti na prostoru nekadašnje Jugoslavije. Nećemo imati vrijeme i prostor da o svima pojedinačno razgovaramo, ali će se obrasci utvrditi i moći se određena pravila izvesti. I jednostavnije je utvrditi status lica kao borca ili civila nego precizne okolnosti pod kojima je lice izgubilo život i pravnu kvalifikaciju koja proizlazi iz utvrđenih okolnosti. Pod tačkom *d* imamo prikupljanje podataka o mjestima zatvaranja u vezi sa oružanim sukobom i izrada sveobuhvatnog popisa takvih mjesta. To je izdvojeno kao poseban zadatak REKOM iz prostog razloga što su desetine hiljada ljudi na području bivše Jugoslavije bile protivpravno zatvarane ili su nezavisno od toga da li je postojao međunarodnim pravom predviđen razlog za njihovo zatvaranje bili izlagani mučenju i nečovječnom postupanju, seksualnom nasilju ili drugim kršenjima ljudskih prava. Postoji ovdje jedna suštinska razlika između toga da li je određeno lice bilo zatvarano iz razloga koji su dopušteni međunarodnim humanitarnim pravom ili takvih razloga nije bilo. Pravi se i ta vrsta distinkcije unutar rada komisije. Postoji jedna relacija koju ne možemo zanemariti i isto tako potreba da se zločini ne ponove, ali to je po našem dubokom uvjerenju moguće jedino ako prepoznamo nužnost da se razumije što je u prošlosti zapravo dovelo do zločina, a ne da ih potiskujemo kao takve. Zato u stvari postoji i potreba da u mandat komisije uđe i istraživanje okolnosti koje su dovele do oružanog sukoba i činjenja ratnih zločina u nekadašnjoj Jugoslaviji. Međutim, voljela bih da imate u vidu prije diskusije jednu važnu stvar - mi nećemo govoriti o apstraktnim terminima zašto se Jugoslavija raspala i dokle sežu uzroci raspada jedne takve države, nego se fokusiramo samo na oružani sukob. Što znači da možda ćemo u raspravama politikološke, antropološke, saociološke prirode mi ići i nekoliko desetina godina ili stotina godina unazad pokušavajući da otkrijemo motive nefunkcionisanja jedne takve zajednice, ali oružani sukob nije nastao toliko daleko. Zna se tačno kad je nastao. Mi bacamo svjetlo društvenih i političkih okolnosti na taj trenutak. Znači, nismo se rasplinuli široko i naravno pitamo se zašto se to desilo. Ne možemo da uzmemo samo zdravo za gotovo da je to bila jedna toliko raznolika i etnički diverzifikovana zajednica jer znamo da su i druge takve zajednice postojale pa nisu okončale na isti način na koji se okončala sudbina SFRJ. Rizici koji se odnose na uvrštavanje uzroka kao predmeta istraživanja komisije su realni i nema garancija u ovom trenutku, to će možda i biti dilema koju će neki od vas imati, da li će komisija biti u stanju da te rizike uspješno prevlada. Da razdvoji određene činjenice i aspekte, odnosno određene trenutke koji su bitno uticali na sami oružani sukob ili neke koji su bili šireg konteksta. Nadamo se da ćemo uspjeti da dođemo do zajedničkog stava o tim pitanjima u završnom izvještaju. U odnosu na rizik koji se odnosi na istraživanje uzroka i dalekog istorijskog perioda, naglašavam da u dijelu koji se odnosi na vremensku i teritorijalnu nadležnost komisije, imamo dosta jasno određen okvir, tako da ćemo govoriti samo o uzrocima oružanih sukoba koji su neposredno doveli do samog sukoba. O ovome je bilo jako puno rasprava tokom konsultacijskog procesa. Značajan broj učesnika konsultacijskog procesa je tvrdio da ta priča može da bude pogubna za rad komisije, da će se ispolitizirati njen rad, da će doći do neslaganja samih članova REKOM. Međutim, na kraju je ipak preovladao stav da treba

odrediti jednu granicu do koje se određuju uzroci da bi imali cjelovitu priču. Na kraju, kada govorimo o tački *g*, odnosno da preporučimo mjere koje se odnose na sprječavanje ponavljanja kršenja ljudskih prava, i mjere za reparacije žrtava. Mi smatramo da zadatak komisije mora biti da djeluje na sprječavanju ponavljanja kršenja ljudskih prava kroz preporuke samim institucijama, odnosno njihovoj reformi, bilo da se radi o zakonodavstvu, bilo da se radi o institucionalnom ustrojstvu. I ono što sam pomenula negdje ranije o obrazovnim sadržajima. Ne znam koliko je vas, ovdje prisutnih, imalo priliku da bilo šta o ratnim dešavanjima koja su bila početkom '90-tih uči u formalnom obrazovnom sistemu. Pa čak i ako je postojalo izuzetaka u smislu angažovanih profesora istorije i drugih predmeta, teško da ste bilo šta o tome mogli naći u samim udžbenicima. Čak ni to nije ni toliko nesretno, koliko okolnost, imamo i udžbenike u regionu, koji su iskrivljavali činjenice pa smo dolazili do kontraproduktivnih rješenja i rezultata. Naša je intencija da imamo jednu vrstu zajedničke istorije, da odrasliji učenici u regionu imaju iste činjenice, da nema nesuglasice da pođete sutra u Dubrovnik ili u Split, namjerno navodim ova dva grada jer oni imaju različito značenje za Crnu Goru, šta se zaista dešavalo oko zidina Dubrovnika, šta se zaista dešavalo u Lori. To je ona odgovornost koja leži na samom obrazovnom sistemu. Pored toga mi moramo da razgovaramo i o materijalnim reparacijama koje podrazumijevaju novčane nadoknade, psihofizičku rehabilitaciju, obnovu i povrat imovine žrtvama. Što se tiče simboličkih reparacija, kao civilni sektor, mi često ukazujemo na njihov značaj, a oni se odnose i na podizanje spomenika, pretvaranje mjesta zatvaranja ili mjesta ubistava u memorijalne centra, komemoracije i drugo. Čime bi se ostvario onaj cilj komisije o kojem smo govorili, a to je doprinos ostvarivanju prava žrtava. Mislim da su tačke *f* i *h* jasne. Korisno je napomenuti za tačku *h* da je razlog zašto se našla u nacrtu statuta to što se dešavalo u nekim zemljama koje su imale komisije za istinu, i da je taj posao ostajao nedovršen. Da se sa njim odugovlačilo pa je i cilj ovim dokumentom komisije da se obaveže da ispuni taj zadatak. Trudila sam se da u najkraćem predstavim ono o čemu očekujem da ćemo mi sada imati raspravu i što vama može biti podsticajno uz naglasak na to da su neka od ovih rješenja možda pravno vrlo hermetički zatvorena, ali nemojte da vas to ograničava. Mi ne očekujemo da vi ovdje nastupate sa pozicija eksperata već sa pozicija onih koji će imati koristi od rezultata rada komisije, koji žele da se ova pitanja raščiste. I da nam vrlo otvoreno sa aspekta koji vi smatrate korisnim kažete što vidite da je dobro, što vidite da je loše, što smo zaboravili ili na koji način treba da pristupimo pitanjima koja nisu dovoljno detaljno obrađena. Napominjem da to što budete pričali ne ide tako u vazduh i da nam je zaista jako važno sve što ćete reći. Imate na stolu i izvještaj sa prethodnog konsultativnog procesa. Mi ih periodično objavljujemo. I oni uvijek uključuju neke od akcenata ovakvih rasprava. Tako da će se možda i nešto što vi budete pričali naći u jednom od sledećih izvještaja. Meni bi jako bilo važno da se čuje da u Crnoj Gori postoje mladi i osvješčeni ljudi nezavisno od toga kojoj strukturi pripadaju, vidjeli smo da ste ovdje vrlo izmiješani, koji žele da ponesu odgovornost i za ono u šta nisu bili direktno uključeni u smislu negativnog činjenja, ali da tom vrstom odgovornosti žele da grade evropsku budućnost Crne Gore. Zaključila bih sa onim što je Darko rekao da se niko od nas ne osjeća neprijatno kada putuje bilo u zemlje regiona, bilo u zemlje EU, već da vrlo argumentovano možemo da

objasnimo ono u čemu se griješilo u ovoj državi i ono u čemu mi smatramo da se još čeka zadovoljenje pravde za naše građane koji su takođe bili žrtve o kojima se jako malo govori. Vjerujem i da će Inicijativa za REKOM doprinijeti tome. Znači, u crnogorskom slučaju mi možda imamo, kada govorimo o Hrvatskoj, što je Darko nekoliko puta pomenuo, dva pristupa, jedan je pristup o onome što se dešavalo u Dubrovniku i onome što se dešavalo u Morinju, a drugi je pristup o onome što se dešavalo u Lori, odnosno zločini koji su učinjeni prema građanima Crne Gore. Bez obzira na to što su oni bili u uniformama, to je zaista predstavljalo kršenje odredbi međunarodnog humanitarnog prava koje se odnose i na njih u tom periodu. To ne može da se posmatra na takav način kao što je vrlo često bio slučaj kod nas, i kao što je bila jedna vrsta odbrambenog mehanizma u mnogim državama, da je svaka država prebrojavala svoje žrtve i pokušavala na taj način da opravda ono što je učinjeno u njeno ime. Tog opravdanja nema. Mi prosto moramo da imenujemo zločince, da ih procesuiramo i da uvažimo patnju žrtava. Bez obzira kojoj oni nacionalnosti pripadali jer u protivnom nosićemo jednu vrstu kolektivne krivice koja je neprihvatljiva i kojom ćemo opteretiti generacije koje će doći iza nas. Ovi procesi nisu ni laki, ni brzi. Vi znate, ukoliko ste čitali o drugim državama koji su kroz njih prolazile, i o radu drugih komisija, da su nekada decenije trebale da se stvari raščiste. Hajde da pokušamo da vjerujemo i u brzinu društvenih gibanja pa da se nadamo da će kod nas ipak posle tog dugog vremenskog perioda kada se sjedalo i čekalo da se sami od sebe riješe, sada dobiti na ubrzanju i da će možda i naše generacije, jer smo ipak različitih generacija, Darko i ja smo značajno stariji, uspjeti da vide raščišćavanje ovoga i da ostavimo društva na onome od čega ona mogu biti sazdana, a istina, odnosno činjenice je jedno od tih, i ovdje bih voljela da pričamo o činjenicama a ne o istinama, jer činjenice su nešto oko čega ćemo se mnogo prije složiti nego oko istine.

Mirela Rebronja: Neki ljudi koji su učestvovali u konsultacijama u maju mjesecu su imali priliku da čuju iskustva svojih kolega, mladih ljudi takođe iz cijelog regiona. Jedan dio rasprave tada zaista je, dobar dio rasprave potrošen baš na taj dio, odnosno razgovaralo se o tome koliko zapravo obrazovanje utiče. Želim da vam napomenem da imate u vidu zbog diskusije koja će kasnije uslijediti jer to zaista može biti problem. Tada je bila djevojka koja je došla iz Banjaluke i ona nam je rekla da ona lično nema problem, ali da je veliki broj mladih ljudi u tom djelu BiH koji su prosto sistemski naučeni i oni duboko vjeruju da je istina ono što je njima prezentovano u školi. Apsolutno ne postoji način, ni prilika da se oni upoznaju sa nečim drugim. Mislim da je taj problem i najviše izražen u BiH, posebno u tom djelu, ali postoji u svim zemljama i da obrazovanje, kad smo mi mladi u pitanju, može najviše da nam pomogne, pa sam čisto htjela to da vam napomenem da imate u vidu zbog nastavka.

Jelena Mitrović: Meni ovo nije prvi puta da učestvujem na skupu Koalicije za REKOM. Zvali ste me i prije toga kada je bio skup u Budvi. Tada sam bila u prilici da malo više čujem o Inicijativi za REKOM i kako tad, tako sad mislim da inicijativi treba dati punu podršku, pogotovo od strane mladih. Ono o čemu je Darko pričao, ja isto spadam u generaciju koja se sjeća praznih rafova u samoposlugama. Da stvar bude gora, ja sam te '90-te proživjela u Hercegovini. Mislim da je ova inicijativa prijeko potrebna da bi se o svim tim događajima i

rasvjetljivanju tih događaja znalo među mladima, ali sa posebnim akcentom na generaciju djece koja je svojevremeno, eto na tom javnom servisu, snimana '90-tih godina i ta djeca su tada podržavala zdušno očeve koji su bili odvođeni u rat. Mislim da je jako bitno da se tadašnjoj djeci objasni zašto su se te stvari dešavale. Da se objasni šta se tada tačno dešavalo jer ti ljudi, ta tadašnja djeca danas možda imaju svoju djecu i jako je bitno da oni svojoj djeci objasne šta se tada dešavalo na ovim prostorima. To je bio komentar. Što se tiče pitanja, imama dva pitanja. Da li mislite da poslije ovolikog dugog vremenskog perioda, kada i dalje nemamo sve činjenice vezane za ove događaje, da li je period mandata od tri godine, koji je pomenut u statutu, dovoljan da se svi ovi zadaci koji su izuzetno zahtjevni riješe? Drugo pitanje - iz nacrtu statuta REKOM-a se vidi da će članove Komisije imenovati predsjednici država. Na sajtu REKOM-a stoji da je ova inicijativa dobila podršku od strane dva predsjednika. Interesuje me kakav je odziv od ostalih, tj. kakvu ste povratnu informaciju dobili vezano za ostalih pet država?

Ivana Ceković: Jedno od mojih pitanja je bilo pitanje kolegice, da li je mandat od tri godine zaista dovoljan, ali ga ne bih ponavljala. Htjela bih da vas pitam koliko REKOM zaista može da utiče na ukupnu društvenu svijest ljudi koji žive na ovim prostorima, jer iako to možda i nije primarna funkcija REKOM-a, koliko zaista njegovim snažnim djelovanjem može da utiče na društvenu svijest ljudi na ovim prostorima?

Valentina Krća: Takođe bih da se zahvalim koordinatorki na pozivu, Mireli. Takođe da se zahvalim Darku Ivanoviću koji je itekako i mene vratio u '90-te i naravno, makar malo u to obojeno djetinjstvo i crtani film u 7:15, odnosno 19:15. Moje pitanje bi bilo da ukoliko se pojave činjenice koje su kredibilne i da se utvrdi individualna krivična odgovornost, ko je nadležan, ko će da potvrdi tu odgovornost sa nadom da se pokrene postupak? I jedna od mojih sugestija, tj. predloga jeste da u statutu, u članu 16., kaže tačka 6. - *Komisija može sa državama ugovornicama da zaključi poseban sporazum o saradnji sa nadležnim državnim organima u postupku pozivanja obezbjeđenja lica.* Moj predlog bi bio da ipak ne postoji alternativa, jer uvijek kada postoji alternativa uvijek se vodimo linijom manjeg otpora. Pa mislim da bi tu trebala da postoji obligacija. Znači, da se sa svim državama ugovornicama postigne poseban sporazum.

Jovana Ramović: Najprije da kažem da ja razumijem da je vaša generacija bila u jako teškoj poziciji, ali vi ste makar znali što se desilo, dok smo mi u situaciji da moramo da spuštamo glavu pred drugarima iz Hrvatske i BiH, a u stvari ne znam ni šta se desilo. Nije mi jasno, ne znam kako su izgledali prazni rafovi, ne znam kako je kad vam vuku novac i kažu stanite sad je prošao minut i ne možete kupiti ništa za to... Da vas pitam, da li smatrate da će utvrđivanje činjenica i osuda zločinaca biti možda samo zaokruženje, da će najveći rezultati biti postignuti u ovom procesu? Jer kad se mi edukujemo, kada vi nama kažete zašto je to u stvari bilo, kad se taj nivo svijesti digne kod nas da možemo da zažmurimo i da kasnije našoj djeci uopšte ne pričamo o tome, da bi oni, kad mi već ne možemo, mogli normalno da stupe u komunikaciju sa svojim kolegama iz regiona.

Hanja Mićović: Htjela bih samo jedan komentar koji se tiče javnog servisa. Smatram da je u periodu '90-tih, sjećam se, srbovanje bilo jako popularno i jako su voljeli da se snimaju, a novinari su bili jako kreativni i tada plasirali razne informacije na jako kreativan i originalan način. Znam da bi trebalo javni servis mnogo više sada da posveti pažnje takvim dešavanjima. U smislu da treba priznati neke stvari. Treba se prosto sa kolegama bivšim konsultovati oko brojnih intervjuja, oko brojnih snimanja. Treba to ponovo pustiti jer čisto sumnjam da su tu arhivu spalili ili da su je uništili. Narod bi trebalo da vidi neke stvari. Nije u pitanju gledanost već prosto priznanje da su se neke stvari desile i mislim da im neće biti teško da nađu sagovornike koji su danas na javnim funkcijama, koji su danas i dalje u televiziji, koji bi mogli da pričaju na tu temu. Mislim da bi trebalo pomenuti *Istoriju* za četvrti srednje koja je planirana u dvije verzije da se štampa. Jedna verzija koja kaže aktuelna vlast je povela pohod na Dubrovnik, a u drugoj se to ne pominje. To je jedan veliki apsurd koji bi doveo do toga da jedna strana bira šta će da uči, dok je istorija samo jedna.

Damir Nikočević: Da li je dobar kriterijum da se u odnosu na broj žrtava sastavlja REKOM? Drugo pitanje, kako se „braniti” od medijskih napada na REKOM, konkretno mislim na *Globus* u Hrvatskoj koji je napisao jedan tekst gdje je naveo da će REKOM preuzeti ulogu sudova u regionu?

Daliborka Uljarević: Da, to je bila dilema i kada se koncipiralo ovo rješenje. Taj predloženi period djelovanja komisije od tri godine predstavlja pokušaj da se nađe ravnoteža u zadovoljavanju dva interesa. Prvi je da se, naravno, obezbijedi dovoljno vremena da komisija kvalitetno obavi svoj posao, što je pretpostavljam bio izraz vaše zabrinutosti jer se radi o obimnom radu. A drugi je da taj period bude dovoljno kratak da zadrži pažnju javnosti i spriječi da rad komisije postane sam po sebi svrha, a ne ono zbog čega se počelo. U koncipiranju ovog rješenja uticala su različita iskustva komisija za istinu ili komisija za utvrđivanje činjenica iz drugih država u kojima su iste postojale, u novijoj istoriji. Podsjetila bih da je slična komisija u Peruu i Gani djelovala dvije godine, u Istočnom Timoru tri godine, i da to nisu bile komisije koje su imale mnogo manji zadatka pred sobom. Primjera radi, peruanska Komisija za istinu i pomirenje koja je počela sa radom u julu 2000. godine je objavila konačan izvještaj u avgustu 2003. godine i taj izvještaj je sadržavao preko 8.000 strana materijala koji su prikupili, obradili i predstavili javnosti. Tako da je taj period od tri godine izraz želje za uspostavljanjem balansa. I pretpostavka je da će se u tom periodu naći dovoljno veliki broj pojedinaca koji će biti kao osoblje posvećeni komisiji, koji će uspjeti da taj posao obave. Recimo, opet poređenja radi, u pomenutoj Komisiji u Peruu više od 800 ljudi je u različitim periodima radilo za komisiju. Govorimo o vrlo složenom poslu koji nas čeka. Što se tiče podrške, ja bih tu naglasila da su prve konsultacije za političarima obavljene u Crnoj Gori i jedine do sada, sa našim parlamentarcima. To su bile 101. konsultacije unutar konsultativnog procesa, 30. juna 2010. godine u saradnji sa Skupštinom Crne Gore, koje je otvorio predsjednik Skupštine i gdje su bili prisutni gotovo svi predstavnici parlamentarnih klubova i izrazili su podršku čitavom procesu i inicijativi. Naravno, ne treba imati iluzije da će onog trenutka kada inicijativa dođe u proces glasanja to ići tako

glatko, biće vjerovatno različitih mišljenja, komentara i slično, ali mi pokušavamo da legitimitet ovog procesa obezbijedimo upravo time što ćemo pokazati koliko je on inkluzivan i koliko građani regiona utiču na njegovo oblikovanje, ali uključujući u podjednako mjeri političare, koristeći njihova pitanja, dileme i podršku. Nakon konsultacija u Crnoj Gori bila je procjena da je u slučaju Srbije i Hrvatske u tom trenutku najučinkovitije, najlakše ili možda najbolje izvesti, ugovoriti sastanke sa predsjednicima, kako bi se čulo i njihovo mišljenje. Što, naravno, ni u kojem dijelu ne znači da u vrlo skorom periodu neće biti upriličeni sastanci sa predsjednicima drugih država i da se neće oslušnuti i šta oni misle o samoj inicijativi. U tom kontekstu mi smo smatrali da u Crnoj Gori imamo kredibilnu političku podršku i nije se išlo na neke druge nivoe. Vrat ćemo se naravno u daljem procesu dogovaranja za inicijativu tome. Do sada nismo dobili nikakve negativne naznake od bilo kojeg od predsjednika u regionu. Nadam se i da ova skorašnja dešavanja i mejnstrimiranje ove teme, što se dešava u posljednjih pola godine, čemu ste možda i sami svjedoci kome su i doprinijeli neki predsjednici, će olakšati i nama posao. Da vas podsjetim, ovo nije tema sa kojom se dobija na izborima. Naprotiv, ovo je tema sa kojom gotovo sigurno gubite na izborima. Ali kažem, klima se polako mijenja u pozitivnom aspektu i vidjećemo čemu će to dovesti. Nekako je to i koreliralo sa ovim procesom. I tu ću se osvrnuti na ono što je rečeno koliko je važno utvrđivanje samih činjenica, koliko je važan proces. Ja ću sada iznijeti jedno lično mišljenje. Mislim da tu prosto ne postoji zvaničan stav koalicije. Mislim da su to podjednako dva važna procesa. I ovo što mi radimo, kada razgovaramo sa vama i sa drugim zainteresovanim stranama, doprinosi utvrđivanju činjenica i vašem podizanju svijesti o ovim pitanjima. Svi smo mi u ovaj proces ušli kao učesnici konsultacija i bili potaknuti nečim što smo čuli da uzmemo aktivan angažman. Ja se iskreno nadam, imate i pristupnice u svojim materijalima, da će i neke od vas ovo potaknuti da se aktivnije uključite, da učestvujete u oblikovanju inicijative, da redovnije primate informacije i da na taj način doprinesemo uspostavljanju komisije. Svi ti ukupni naporu vode osvjetljavanju onoga o čemu jedan broj vas nije ni mogao u ovom kontekstu nešto više znati i ja u tom djelu razumijem i dio bijesa zašto ja ne znam da se to desilo, ali nadam se da će se on transformisati u onu potrebu – e, sada ja hoću da objasnim drugima koji isto to ne znaju. Ja bih sada dala riječ kolegici Mireli koja će nešto više reći o uspostavljanju drugačije klime i svijesti, i Darku koji će se osvrnuti na ulogu medija.

Mirela Rebronja: Odgovoriću i na pitanje problema, prepreke koji smo imali sa *Globusom*. Prvo, Ivana je pomenula da li podizanje svijesti, da li smatramo da na takav način možemo nešto učiniti. Ja ću probati kratko. Mislim da dosta o tome govori podatak da smo uspjeli da dovedemo na ovakvim ili sličnim konsultacijama ljude koje je bilo nezamislivo dovesti i dozvoliti im da razgovaraju. Da dovedete žrtve i borce sa jednog istog ratišta. Da dovedete mlade ljude koji će slobodno razgovarati. Pa mogu uporediti i Crnu Goru i Hrvatsku. Svi znamo za taj problem, svi znamo i dan danas se dešava da ljudi imaju strah kada idu u Hrvatsku, posebno kada idu u Dubrovnik, šta će se tamo desiti. Mi smo prošle godine imali jedan skup pa smo organizovali prevoz, pa je mene lično prevoznik pitao šta on tamo da radi i mogu li ja njemu da obezbijedim siguran parking, šta će se desiti ako ga neko napadne, mogu li da mu garantujem sigurnost. To se desilo prije par mjeseci. Zato mislim da je važno da ovo radimo i mislim da ako je taj čovjek

tamo otišao i ništa mu se nije dogodilo, ako su mladi ljudi razgovarali sa drugim mladim ljudima koji su možda prošli slično, ako su borci i žrtve razgovarali sa nekima iz drugih zemalja kojima se dešavalo isto. Mislim da time doprinosimo da se smanjuje osjećaj da želimo konstantno da krivimo drugog i da zapravo shvatamo da su se gotovo iste ili vrlo slične stvari dešavale u svim ovim zemljama. I da to samo po sebi doprinosi podizanju svijesti i doprinosi pomirenju, hajde da kažem normalnijim shvatanjima, i podizanju svijesti, naravno, u svim državama. To nam je cilj, Daliborka je pomenula ove konsultacije, nije samo cilj da se one održe. Toliko smo vam puta napomenuli i podsjetili da je važno da iznesete svoje mišljenje kakvo god ono bilo. Da date svoj prijedlog, stav, bilo šta, jer je prosto važno da znamo da što više mladih ljudi učestvuje u ovom procesu. To je bilo što se tiče podizanja svijesti, ako je to bio odgovor. Ako ima još dodatnih pitanja, tu smo. Što se tiče *Globusa*. Naravno, to je bila jedna u nizu prepreka, imali smo ih više. Čim je inicijativa zaživjela i došla do nivoa da na takav način biva napadnuta kao što se to desilo sa Globusom, mogu iz moje PR perspektive da kažem da to i nije bilo uopšte toliko loše po nas, po inicijativu, jer zapravo je taj tekst objavljen u *Globusu* na velikom broju strana, pošto znamo koliko je teško dobiti prostor u medijima, posebno u štampanim i posebno tog tipa. Taj tekst je bio prepun neistina, prepun pogrešno interpretiranih djelova nacarta statuta. To bi otprilike, da probam onako plastično da objasnim, bilo da ja sada izvučem jednu riječ iz ove cijele rečenice i tu riječ interpretiram onako kako ja hoću. *Globus* je bio u obavezi, ali nije objavio naš odgovor, objavio je drugi list u Hrvatskoj – Novosti. Koji je bio potpuno argumentovan gdje se ispod svake njihove stavke, odnosno onoga što su oni smatrali da je problem, ispod tvrdnje da REKOM želi da oduzme sudovima mandat i ono što sudovi rade, radna grupa dala vrlo argumentovan objašnjenje i ono što se zapravo nalazi u nacrtu statuta. Oni su samo pogrešno interpretirali nacrt statuta. Mogu i to da vam kažem, pošto smo dosta diskutovali na našim internim sastancima o tome što se dogodilo, svakako nam jeste nanijelo i štetu, ali jeste po objavljivanju objašnjenja nam dalo i korist jer zapravo o nama se piše. Novinarka koja je pisala taj tekst za *Globus* je zapravo novinarka koja radi u rubrici kultura u Globusu koja je prvi put čula za REKOM. Kao da neko ko prvi put čuje uzme i tumači jedan ovako složen dokument. Iz toga se može zaključiti koliko je pogrešno interpretiran, jer ovaj dokument koliko god nekima izgledao jednostavan je rezultat jednog mukotrpnog rada naše radne grupe koja ga i dalje usavršava i dalje uvažavajući sve prijedloge i sugestije sa konsultacija, dopunjava i dorađuje. Tako da taj napad kao i ostali, naravno biće ih, svjesni smo svega toga. Svjesni smo da je priroda ove priče takva da ćemo imati još mnogo prepreka. Ali eto, ja se nadam kako tu tako ćemo i ostale, naravno, opet argumentovano i činjenicama, jer sve što radimo je potpuno javno kao što vidite, nema apsolutno nikakvog razloga, ne bi nam bilo u interesu da radimo bilo šta iza čega se kriju skrivene i drugačije namjere. Tako da ćemo se mi napadima, kao što je napad u *Globusu*, i ako ih bude još, vjerovatno hoće, braniti obrazloženjima, činjenicama i istinom za koju se u suštini i borimo.

Darko Ivanović: Zašto ne znate, ja ću vam vrlo prost odgovor dati. Zbog toga što su mediji stvorili '90-tih i na '90-te i ove godine kada su političari u Crnoj Gori željeli da se operu od toga što su radili '90-tih, stvorili takvu klimu da ti, vi ne znate ništa. Napravljen je samo jedan

dokumentarac koji, ako je Majkl Mur mogao da dobije Oskara za ono što je radio, može i Koča Pavlović za *Rat za mir*. Upravo ta floskula - rat za mir, koja je stvorena od strane vrlo aktuelnog čovjeka koji sjedi u vladi. Taj grozomorni, užasni, oksimoron, rat za mir. Znači šta je oksimoron, ne moram da vas podsjećam. Gdje jedno isključuje drugo. Rat se ne može voditi za mir, niti mir može da vodi rat. Upravo taj oksimoron koji je bio krilatica svega onoga što su četnici '90-tih godina po Crnoj Gori radili, jer je vlast bila dominantno četnička. Pri tom ne mislim ništa pejorativno za same četnike koji su bili kraljeva vojska itd, već taj sam modus razmišljanja kad mrzite šahovnice, kad hoćete da završite konačno sa narodima koji su oko vas. Stvorili su klimu da dođu 2000. i neke godine, 2010., 2009., 2008. ili 2007., pa da se sjeti narod šta se tada govorilo od strane časnih partija u skupštini, da se ne može na pepelu Vukovara i razrušenom Dubrovniku graditi demokratija u Crnoj Gori. Oni koji su imali potpuno drugačiji diskurs '90-tih godina pokušavaju da zatvore sve kanale da razumijete šta su pričali '90-tih, i zbog toga ne znate šta se radilo. Neki alternativni vaši kanali mogu da doprinesu. Što se tiče TVCG, nedavno se autor dokumentarca Koča Pavlović žalio kako su jednostavno materijali izgubljeni. Ja sam na REKOM-u u Budvi zatražio riječ nakon projekcije dokumentarca *Rat za mir*, Koče Pavlovića. Tražio riječ i rekao da podjednako koliko osuđujete zločince koji su uzeli kamu i zaklali nekog, ubili, ja moram plastično da vam pričam, otvorio i potom postali normalne javne ličnosti, potpuno priznate u svojim državama, ili oni koji su natjerali nekog indirektno da to uradi svojim naredbama političkim. Ti ljudi su priznate i poznate javne ličnosti u nekoj državi. Kada njih osudimo, u isto vrijeme moramo da osuđujemo one pione ovog ratno hušakčkog izvještavanja koji i dalje sjede u TVCG, koji i dalje izvještavaju na TVCG, a imali su tu malo je reći sramnu ulogu, da ratno huškaju. Ono što je pokušao Koča da izvuče je samo mali dio onoga što ste mogli vidjeti tih godina. To je zaista bilo strašno. Mi nismo znali šta se dešava, čak i tada. Da se vratim na ono vaše. Nismo znali. Jer je dominantno na svim medijima bilo da je to potpuno opravdana stvar. Mediji su bili zločinački. *Pobjeda* iz tih dana, TVCG iz tih dana su zločinački mediji bili, jer su raspirivali međunacionalnu, međuvjersku mržnju, pozivali na rat sa Hrvatskom, s Bosnom. Isto tako u Hrvatskoj mediji su itekako raspirivali da dođe u suštini do Lore, da dođe do svega ostalog, da tamo pate crnogorski građani. Iako su bili dio vojske. Mediji su odigrali jednu užasnu ulogu tada. I ti sitni mali Gebelsi su i dalje na rukovodećim funkcijama u TVCG i u raznim štampanim medijima. Ja imam opet elementarni problem da shvatim da na primer vrlo mali prostor REKOM dobija u određenim medijima, štampanim i elektronskim. A gle podudarnosti, to su upravo isti ovi mediji o kojima ja vama pričam. Jer REKOM upire prstom. Mada je kod nas situacija super, sjajna, kakva je u ostalim državama regiona. Ali opet to nije pravo, ne možemo upoređivati. Želimo da ovdje bude mnogo više sloboda. Kad krivimo drugog uvijek za ono što nam se desilo. Ja uopšte ne želim da krivim drugog. Ja samo polazim od sebe i želim da ova država sebe opere od ovoga što je radila. Ne može se oprati, ali ne želim da se opere tako što će zaboraviti. To sam jasno posložio ovdje. Sud o svemu ovome će donijeti tek generacija koja je iza moje, odnosno iza vaše. Tada će lustracija za kojom toliko vapimo u Crnoj Gori biti sprovedena i neće moći javne funkcije da obavljaju oni koji su raspirivali međunacionalnu, međuvjersku i sve ostale vidove mržnje. Tako da što se tiče javnog servisa i što se tiče vašeg

neznanja, sve je to direktno povezano sa medijima. I evo danas neki mediji pokušavaju isto to da urade sa tim naručenim tekstovima. Znači, kada se potpiše neko iz kulture iza strogo političkog manifesta to vam jasno govori da to nije baš pisala ta osoba. No, sve je bolje od saopštenja koja pišu kabineti nečiji ili biro itd. Kad nemate petlje da se potpišete ispod nečega. I to je primarno ovdje u Crnoj Gori, kad hoćete nešto da napadnete, nekoga, potpisujete se kao kolektiv. Što je strašno kukavički. Jer ja kada hoću nešto da kažem, ja kažem kao pojedinac. Kada se izliječimo od tih malih boginja, onda ćemo dalje da krenemo kao Jusejn Bolt.

Daliborka Uljarević: Mislim da je ostalo još jedno pitanje na koje se nismo osvrnuli, a tiče se broja članova komisije, odnosno načina na koji se došlo do ovog broja koji imate u članu 22. Odnosno koliko članova iz koje države ugovornice. Htjela bih da pojasnim da su dva kriterijuma bila presudna u koncipiranju ovog rješenja. Prvi kriterijum je taj koji se odnosi na intenzitet sukoba u određenoj državi ugovornici, odnosno državi u kojoj se odvijao sukob i posljedice toga koja se izražava u ljudskim gubicima na teritoriji državne ugovornice. Drugi kriterijum koji je trebalo opet balansirati sa tim prvim se odnosio na potrebu da države ugovornice budu u razumnoj mjeri ravnopravno zastupljene. U odnosu koji imamo, trenutno nemamo utvrđen konačan broj ljudskih gubitaka na teritoriji bivše Jugoslavije, ali po podacima koje imamo, ipak je BiH ta gdje je intenzitet sukoba bio najžešći, gdje su ljudski gubici bili najveći. Samim tim se to oslikalo i u tom predloženom sastavu komisije. Dodatno, ja mislim da to daje i jednu vrstu kredibiliteta upravo prema tom najvećem broju žrtava da će biti na najbolji način zastupljeni i da će se obezbijediti da onaj mogući vid pravde stigne i do njih. Nije se išlo striktno po tom prebrojavanju žrtva već se pokušavao napraviti balans, ali smo morali da uvažimo i ono što je realnost, a to je da intenzitet sukoba nije bio isti u svim državama za koje se nadamo da će biti ugovornice.

Milena Bujanja: Cijelo vrijeme slušam i baš mi onako para uši. Svi se vi stidite i strah vas je da pogledate druge u oči, naročito ljude koji su nama bliski. Ja uopšte nemam taj problem. Sve zločine koji su se desili njima, ja vidim njihovim očima jer ja znam da su to zločini. Ono gdje ja vidim da je problem i gdje mislim da je mnogo bolje da se radi nešto, je da prihvatimo to kao zločin i da ne prihvatamo da je to naša odgovornost, već da insistiramo na tome da one koji su krivi za te zločine odgovaraju. Darko je pričao o lustraciji i to je definitivno najbolji način, ali i bez lustracije mi svi možemo javno da osudimo i svi možemo pojedinačno, dosta više o tom kolektivitetu. Čemu težnja tome da pripadamo nečemu ako je to nešto onakvo kakvo je bilo '90-tih. Zašto je onda lakše reći da se ja više osjećam Hrvaticom ili Bosankom ili ne znam kakvim, ako već ja ne stojim iza toga što su oni političari u moje ime, zapravo u ime mojih roditelja, radili. To bi bio komentar zato što sam bila potaknuta svim ovim komentarima koji su me duboko potresli iz prostog razloga što ja ne mislim da ja treba da snosim odgovornost i ne mislim da mi mladi, pogotovo mi koji imamo 21, 22, 23, trebamo da osjećamo krivicu zbog toga što je neko radio u ime prije svega naših roditelja, pa tek onda i u naše ime.

Marija Vuksanović: Govoriću samo ukratko o profesionalnom i ličnom odnosu prema nacrtu statuta REKOM. Mogu da pretpostavim koliko je bilo potrebno truda i ekspertskog, pravnčkog

znanja, konačno i spremnosti da se uvažavaju političke i društvene okolnosti da bi se ovakav jedan dokument sačinio. Imam više pravno-tehničke, nego suštinske i principijelne stvari da podijelim sa svojim kolegama, i to ću učiniti putem imejla, da ne bih opterećivala prisutne ovdje. Ono što meni, ne mogu da kažem smeta, ali što je moj lični doživljaj, proizlazi iz ovoga što su ciljevi i zadaci komisije i ono što je u direktnoj korelaciji sa zadacima, a to su ovlašćenja komisije, koja su jako ozbiljna i jako temeljna i daju jedan jasan osnov da se zaista povjeruje da će se svi ovi ciljevi i ostvariti. Ukoliko pogledate odnos između zadataka i ovlašćenja, vidjećete da sve što treba da se uradi je predviđeno kroz ovlašćenja i tu se vrlo pažljivo vodilo računa i o odnosu sa nadležnim sudskim organima i o krivičnom procesuiranju, i o zaštiti imuniteta, i o imunitetu lica koji su članovi komisije, i o odnosu prema svjedocima i zaštiti svjedoka. Ono na šta ja lično imam primjedbu i što je lični moj doživljaj jeste da mi nedostaje akcenat na političkoj odgovornosti. Svi smo ovdje govorili da krivica treba da se individualizuje i da svi imamo otklon prema kolektivizaciji krivice, ali ne možemo da pobjegnemo ni od toga da jesmo odgovorni kao kolektivitet, posebno oni koji su u to vrijeme birali vlast i posebno oni koji i dan danas omogućuju svojim glasačkim pravom, bez obzira da li su oni glasači ili samo puki birači ili neko ko samo figurira na svim tim izborima, ali jesmo oni koji omogućuju vlasti da i dan danas bude tu gdje jeste. Tako da u tom smislu i kontekstu i jesmo odgovorni. Ono što meni nedostaje u članu 12. koji se odnosi na ciljeve jeste odnos prema političarima, prema onima koji su nosioci odgovornosti. Stičem utisak da ovu priču kroz ciljeve, kroz zadatke, spuštamo na nivo individualni i nivo individualne krivice što apsolutno podržavam, ali negdje mi nedostaje taj link između te priče i onoga što je politička odgovornost. Ne vidim, ovdje se recimo u tački b kaže - *da doprinese da političke elite i društava prihvate činjenice*. Oni su ih jako svjesni, ako oni lično i moralno ne mogu da ih prihvate, to je druga stvar. Pitanje je objektivizacije njihove odgovornosti u tom momentu. Dakle, ne treba oni da prihvate te činjenice, oni su ih sami nama prosto instruirali, oni treba da snose odgovornost. To je nešto što meni ovdje nedostaje. Shvatam da je bilo jako teško, oni treba da budu neko ko treba da sarađuje, neko ko konačno treba da da saglasnost za osnivanje jedne ovakve komisije, ali sa tog stanovišta mi nećemo mnogo dobiti i ne možemo mnogo dobiti. Vezujući se za ono o čemu su i Daliborka i Darko govorili, mi nismo izvršili lustraciju, mi nismo izvršili suočavanje sa istorijom niti '45. godine. Darko je više puta pomenuo, u sasvim razumljivom kontekstu, četničku tendenciju, politiku, karakteristiku tog djelovanja, mislim da mi još nismo ni taj dio istorije na pravi način ovdje raščistili i nismo se suočili ni sa tom, ne tako davnom, pošlošću, koja nas je uvela i u ove događaje '90-tih, a kamoli da možemo da razumijemo kako je sve to uticalo na '90-te. Nešto lično. Ja sam neko ko je takođe pripadnica ove generacije 30-tih i neko ko jako dobro i jako živopisno se sjeća svih tih stvari. I neko čija je cijela porodica bila mobilisana i nalazila se četiri godine na prostorima bivše Jugoslavije. I neko ko ima i takva vrlo lična iskustva na koje nisam ponosna, ali ne stidim se ni te činjenica da to danas pred svima vama kažem. Ono što je meni jako bitno je da znam ko je moju porodicu poslao tamo gdje jeste i da se konačno i to pitanje političke odgovornosti, pitanje medija, odgovornosti medija stavi na jedan drugi pijedestal. Bez potrebe da branim svoju porodicu, ali zaista znam da oni nisu otišli tamo samoinicijativno, oni su u to vrijeme vjerovali i

smatrali da su obavezni da ispune nešto što je u tom trenutku bilo interpretirano kao njihova građanska dužnost. Danas naša građanska dužnost je da maksimalno doprinesemo da se sve ono što su ciljevi i zadaci REKOM-a ostvare, ali je naša građanska dužnost i odgovornost da zaista pozovemo na odgovornost i one koji su i dan danas tu i mislim da je krajnje vrijeme za njihovu lustraciju u Crnoj Gori.

Vladimir Obradović: Zanima me da li će se komisija baviti odgovornošću međunarodne zajednice, posebno NATO-a, na prostoru bivše Jugoslavije? Znači, zločinima koje je uradio NATO. Bombardovanje Murine, to je u Crnoj Gori. Smrt dvije djevojčice. Ko se o tome brine? Naši zločinci će odgovarati pred našim sudovima, odgovaraju pred Hagom. Hoće li stani moćnici odgovarati bilo gdje?

Admir Adrović: Zanima me samo jedna stvar, mada priznajem da nisam baš dobro upućen, ali ovdje vidim da članove REKOM-a biraju predsjednici država. **Interesuje me u kojoj mjeri će članovi biti politički nezavisni, s obzirom da ih biraju predsjednici? Mislim da verovatno će se desiti situacija da će oni birati članove koji su njima podobni. Interesuje me na koji način će se to izbjeći?**

Stevan Kandić: Htio sam da se nadovežem na pitanje kolege, čitajući nacrt upravo me zainteresovalo način izbora članova komisije, sam sastav Selekcionog odbora. Htio bih da se nadovežem na njegovo pitanje, pošto u nacrtu piše da Selekcioni odbor se sastoji od devet članova od kojih tri bira ministar za ljudska i manjinska prava ili ako ne postoji u državi članici onda ministar pravde, samim tim delegirano bira ga vlada. Takođe, imamo na samom kraju da od predloženih kandidata za članove komisije, člana na kraju bira predsjednik. **S obzirom na ovo što je Darko rekao, kako o umiješanosti medija tako i političkih garnitura u ratu na prostorima bivše Jugoslavije, koje su to metode kojima Inicijativa za REKOM želi da obezbijedi nezavisnost članova s obzirom da, na primjer, u Crnoj Gori politička garnitura se nije mnogo promijenila u poslednjih 20 godina, u Srbiji SPS, na primjer, je ponova na vlasti, dok u Hrvatskoj takođe vlada HDZ? To je prvo pitanje. A drugo. Gledajući sada film o Inicijativi za REKOM kaže se da je vremenski prostor u kome će komisija djelovati od 1991. do 2001. Čitajući novine i druge javne medije došao sam do podataka da u jednom dijelu javnog mijenja Crne Gore i Srbije, takođe je i mišljenje nekih političkih partija da bi se taj rok mogao produžiti do 2004. kada su se na Kosovu desili incidenti koji su trajali nekoliko dana, čiji je rezultat bio uništenje velikog broja crkava i novi talas izbjeglica nealbanskog stanovništva.**

Dijana Uljarević: Htjela sam samo prvo jedan utisak generalni da kažem na osnovu diskusija koje su trenutno išle. Jeste da više stavova mladih ljudi ide ka nepovjerenju u sam proces rada Koalicije za REKOM, nego ulaganju u energiju šta mladi ljudi, kao kritična masa društva, mogu promijeniti u budućnosti. Ono što je meni cilj koji skreće najviše pažnju jeste svakako sprečavanje ponavljanja zločina i voljela bih da se fokus i na to stavi. Mislim da postoji veliki broj institucija, organizacija, čak i članova REKOM-a koji rade na uspostavljanju i utvrđivanju istina i bave se tim poslom koji jeste malo više birokratski, administrativni, utvrđivanje činjenica,

ali ono što mi nedostaje jeste sigurnost i spremnost mladih ljudi da idu ka boljem društvu, da grade miroljubivo društvo, da vide sebe kao nosioce promjena i nekog ko će da obezbijedi i osigura da se stvari ne ponove i da ne dođe do ovih lažnih kompromisa, skrivanja istine itd. Htjela sam takođe reći nešto o svom ličnom angažovanju, profesionalnom, kada je stvaranje miroljubivog društva u pitanju. Ja sam imala sreću da su moji roditelji bili kreativniji od novinara u ono vrijeme, tako da su moje '90-te ličile na film *La vita è bella*. Gdje se sve oko nas radilo u haosu, a nama je u kući uvijek bilo sve u vidu bajke, tako koliko sam zahvalna roditeljima na tome što su mi podarili lijepe momente djetinjstva, toliko sam slijepa izašla iz '90-tih, ne znajući šta se dešavalo. 2002. godine Forum organizacija kreće u kreiranje omladinskih klubova po regionu Balkana, u Bosni, Hrvatskoj, Srbiji, Crnoj Gori, tu se ja uključujem i počinjem da slušam iskustva svojih vršnjaka iz Bosne, iz Hrvatske i te priče su nevjerovatne. Čini mi se da nijedna normalna i zdrava osoba ne može da poželi nijednom djetetu da prođe kroz to. Pitala sam se koliko REKOM kao inicijativa može da održi operativnost čitave koalicije sa porastom broja članova i ljudi različitog mišljenja, iako smo se svi okupili oko iste ideje. I koliko akcije koje REKOM sprovodi mogu biti dostupne običnim građanima u vidu kampanja, u vidu susreta mladih ljudi, razmjene iskustava, mišljenja, postavljanja temelja na pozitivnim osnovama, a ne onome što je negativno iz prošlosti.

Ana Bogavac: Sugestija. Ali prije toga hoću da ispričam nešto potpuno nevezano za moja pitanja. Bila sam na jednoj konferenciji na kojoj su učestvovalе kolege koje studiraju novinarstvo u Dubrovniku, dubrovački studenti. Ta konferencija se održavala u Prčnju. Ja potpuno imam određen stav ko je kriv i pošto sam '86. godište, ne mogu biti nikako kriva za to što se dešavalo na ovim prostorima. Kad smo sjedjeli neformalno sa kolegama iz Dubrovnika oni su uzeli *Pobjedu* i *Dan* i nisu znali da pročitaju ništa, zato što oni u školi nisu učili ćirilicu. A oba lista su bila na ćirilici. Onda je meni to bilo malo čudno. Mislim, tu živimo, govorimo isti jezik, a oni ne čitaju drugo pismo, a vrlo je jednostavno, razlikuje se u svega nekoliko slova i znakova. Htjela sam da im pokažem druga slova, samo da bi im bilo lakše. Kad sam počela da pišem evo ovako se piše na ćirilici ć, ovako na latinici, u momentu sam osjetila krivicu. Kao da im ja namećem da oni uče ćirilicu, iako to uopšte nije bila namjera, iako to nije bio cilj. Nekako je jednostavno osjećaj bio takav i bio je užasan. Posle smo mi naravno razgovarali o tome, oni studiraju novinarstvo, potpuno je i njima jasno što se dešavalo, isto su moje godište, sve im je kristalno jasno, naročito što su oni bili u Dubrovniku tada. Zapravo, tada su bježali iz Dubrovnika. Sve je na kraju naravno bilo okej, ali osjećaj krivice, i dalje ga se sjećam. Sada ja imam dva problema; jedan je to što u Crnoj Gori je generalno diskurs, i to može da se čuje i od ambasadora stranih zemalja kod nas, sva sreća pa Crna Gora nije učestvovala u ratu, sva sreća pa je Crna Gora izbjegla ratove. Otprilike tako. Eto, možda je malo bilo tog NATO-a ali ne, ne to je nas zaobišlo. To je jedan problem koji je užasan. Taj diskurs mora da se promijeni. I drugi problem je to što ne samo da političari iz period '90-tih sjede još uvijek u vladajućoj garnituri, nego dosta njih sjedi i u opoziciji. Čitava politička garnitura ne da da ova priča krene naprijed, da krene dalje. Ovdje stoji da će biti organizovana javna slušanja žrtava i boraca. Meni, ljudi koje gledam, u materijalu koji se koristi za *Rat za mir*, i ostali video materijali, svi ti borci, ratnici djeluju kao strašne žrtve.

Strašne glupe žrtve. Zaglupljene, zavedene pogrešnom ideologijom. Mislim da bi trebalo organizovati u tom smislu, isto kao žrtava, ali pogrešne ideologije, slušanja boraca. Druga stvar, da pitam gdje će se organizovati javna slušanja? Mislim da bi trebalo precizirati možda i u statutu, da se ne bi ostavilo – okej, mi ćemo to organizovati recimo u Podgorici u KIC-u, pa će doći ko god hoće i koga zanima, pa da se desi da dođu ljudi koji otprilike i znaju sve. Mislim da bi to trebalo organizovati na univerzitetima, na mjestima gdje bi se uputilo na ljude koje možda to i ne interesuje.

Daliborka Uljarević: ...proces i zbog prirode komisije, jer naglasiću, mislim da to do sada nismo pomenuli, iako se u koncipiranju nacrtu ovog statuta jako puno koristio materijal na kome se zasnivao rad prethodnih komisija u svijetu, ovo je jedinstvena komisija. Do sada nismo imali primjer komisije koja se stvara i koja djeluje na prostoru više država. Obično su ove komisije bile formirane u jednoj državi i unutar nje su obavljale posao koji je bio u njenoj nadležnost. Ovo će biti vrlo jedinstven primjer u tom pogledu. Samim tim je proces imenovanja članova i članica dodatno komplikovan. Ovdje postoje dva nivoa. Ja nisam to obrazlagala u uvodnom djelu jer smo htjeli da se više fokusiramo na ciljeve i zadatke. Htjela bih da izrazim svoje zadovoljstvo što imamo jedan visok stepen razumijevanja i koncenzusa kod ciljeva i zadataka i što vas je sve to potaklo da malo i druge elemente nacrtu pogledate. Znači, postoji Selekcioni panel i postoji ono što su članovi i članice komisije. I na kraju, uslovno rečeno, verifikacija, ali nije verifikacija u pravom smislu te riječi od strane predsjednika. Vratila bih vas na član 23. koji jasno definiše ko može da bude član ili članica komisije. To mora da bude državljanin i državljanka države koja je ugovornica. *Osoba visokih moralnih kvaliteta od integriteta i ugleda, posvećena tolerantnom dijalogu i konstruktivnom rješavanju sporova, koja može uživati povjerenje u svim državama ugovornicama.* Pod c - *osoba psihofizički sposobna za efikasno i kontinuirano obavljanje dužnosti člana i članice komisije.* Dalje, imamo određene stvari koje se tiču i adekvatne rodne zastupljenosti i šta svaka država ugovornica mora da ima u vidu prilikom izbora članova i članica u smislu i etničke i druge reprezentativnosti. Isto tako, pod stavom 4., člana 23. stoji da *član ili članica Komisije ne može biti osoba koja je obavljala političku funkciju posljednje dvije godine prije raspisivanja konkursa za izbor članova i članica Komisije ili u vrijeme koje obuhvata nadležnost komisije, znači od '91. do 2001., koja jeste ili je bila profesionalni pripadnik vojnih, policijskih, obavještajnih i drugih bezbjednosnih struktura, za koju postoji sumnja da je odgovorna za kršenje ljudskih prava i međunarodno humanitarno pravo i da je podržavala, pomagala ili podsticala izvršenje takvih djela ili da je doprinijela nekažnjavanju za ta djela ili da je blisko povezana sa osobom osuđenom, optuženom ili pod istragom za ta djela.* To su osnovni uslovi za izbor članova i članica. Ono na šta su se neki od vas osvrnuli, tzv. Selekcioni panel koji zapravo sprovodi jednu administrativno-tehničku proceduru izbora. Razumijem bojazan da Selekcioni panel bude pod kontrolom vlade tako što jedan broj članova Selekcionog panela imenuje vlada, kroz lik svog ministra za ljudska prava, ministra pravde itd. Ali drugi dio upravo ima prostor Koalicija za REKOM. Da bi se napravio balans i da bi se obezbijedila objektivnost u radu panela. Imate detaljno opisanu proceduru. Ja neću sada ulaziti u sve te segmente jer bih htjela da ostavim vremena da odgovorim na ostala pitanja, ali to definiše

član 25. i 26. Selekcioni odbor je jedno reprezentativno tijelo koje mora da ima i predstavnike građanskog društva, ali i one koji će imati neku vrstu svog ukorijenjenja u institucijama. On sprovodi čitav proces izbora koji na kraju proglašavaju predsjednici. To je jedan simbolički gest. Znači, neće predsjednici u državama ugovornicama odrediti koji će biti članovi, nego će jedan proces koji je doveden do njih na kraju i na taj način simbolički predstaviti. Vi ćete vidjeti da postoje veoma striktni rokovi da bi se izbjegle manipulacije, potreba da se objavi lista kandidata što prije da ne bi u tom procesu došlo do bilo kakvog oblika kršenja procedure, i naravno istovremenost postupka u svim državama. Ostaje jedan prostor gdje će se vjerovatno moći obaviti konsultacije, jer vratiću na ovaj stav, član 23. stav 1., pod b, tu će vjerovatno biti nesuglasica da li je jedna osoba koja je recimo u crnogorskom društvu vrlo uvažena, visokih moralnih kvaliteta i tako dalje, isto tako prihvaćena u hrvatskom, srpskom ili bosanskom. A bitno nam je da budu, da bi komisija imala puni kredibilitet. Postoji jedan period kada će se moći usaglašavati da se zaista na kraju dođe do jednog broja ljudi koji će biti podjednako prihvaćeni u svim državama ugovornicama. Mislim da ovaj sistem, bez obzira koliko komplikovan, a molim vas da se osvrnete pojedinačno na sve ove članove, da ih pažljivo pogledate, i naravno ako imate dileme da nas kontaktirate sa svojim komentarima ili dodatnim sugestijama, obezbjeđuje formiranje, na kraju, jedne objektivne i nepristrasne diskusije u mjeri mogućeg i koja će moći svoj posao da radi profesionalno. Imali smo i dodatna pitanja oko roka, koliko se on može produžavati. Ja sam rekla ranije kad smo govorili da se u jednom trenutku morala staviti tačka na vremenski period, jer bilo je naravno ideja da se počne sa 1980. i da se završi sa 2004., ali ovo što imate pred sobom je ono što je usaglašeno na osnovu najviše argumenata koje smo dobili na osnovu onoga što je i radna grupa procijenila kao mogući model, jer mislimo u cilju da obavimo jedan posao efikasno a ne da se rasplinjavamo kroz okvire koji će taj posao razvodniti. Bilo je pitanje i o tome koliko je ovo sad blisko mladima i koliko imaju povjerenja u Koaliciju za REKOM ili ne. Ja nisam, iskreno rečeno, do sada osjetila da postoji nepovjerenje prema Koaliciji za REKOM. Ali mislim da je očekivati da jedna tako velika koalicija, koja sada već broji preko 1.000 članova nailazi na brojne poteškoće u svom radu, koji se oslikavaju i sa jednim brojem negativnih tekstova koji se pišu. Da je ova priča imala plodno tlo na ovom području, ne bi vjerovatno ni postojali razlozi da se pokrene koalicija, nego bismo mi mnogo ranije sve ovo završili. I da postoje brojni protivnici ovome koji će se kroz različite forme izražavanja nalaziti i izražavati, koji će pokušavati da utiču na učinak same koalicije. Ta mjera pisanja, ta mjera i negativnih tekstova jeste mjera i onoga što je trenutna snaga koalicije. Vjerujem da je velika. Postoji potreba za mnogo većim uključivanjem mladih. Činjenica da ste vi ovdje, da sjedite, da ste odabrali da ovo prije podne i kasnije, nadam se, jedan dio poslijepodneva u neformalnom druženju, vas značajno razlikuje od onih vaših vršnjaka koji sada sjede u nekom od podgoričkih kafića, piju kafu i planiraju šta će da rade večeras i sutra. I vi niste većina, vi ste podjednako manjina, kao što smo i mi manjina u sektoru koji ovu priču pokušavamo već veliki broj godina da postavimo na dnevni red političkih i drugih diskusija u crnogorskom društvu. U tom segmentu je jedna velika zasluga Koalicije za REKOM jer mislim da ne bismo ovu priču uspjeli na ovaj način da otvorimo da nije bilo tog regionalnog pristupa, regionalno pritiska i uticaja koji je sama

koalicija izvršila. Nadam se da će takav uticaj imati i na druge zemlje u regionu. Nadam se da ćete vi sa svojih aspekata i organizacija koje rade sa mladima i pojedinačno doći sa nekim idejama kako što više mladih ljudi uključiti. Kako da objasnite svojim vršnjacima sutra kada izađete u grad da popijete piće, gdje ste vi proveli današnje priepodne, o čemu ste to vi pričali, i kako ćete se odbraniti od onih priča što sad o tome, to je bilo, što se vraćamo tim temama, te su teme smorne itd. Mislim da je to izazov za vas koji je mnogo veći nego ovaj koji mi imamo kada pričamo sa vama, jer se mi u značajnoj mjeri razumijemo, ali kako ćete vi tu temu dalje postaviti kao mejnstrim u svom društvu je nešto za što ćete sami pronalaziti načina i ja se nadam da ćete ih stalno iznova tražiti bez obzira koliko će to nekad u prvom razgovoru zvučati dosadno vašim kolegama i prijateljima. I oko javnih slušanja. Uvažili smo naravno sugestiju da bi možda trebalo staviti i u samom statutu gdje će se ona održavati. Nama je bitno da ona budu što širi forum. Forumi su unutar koalicije najširi oblik našeg okupljanja. Konsultacije su uglavnom ciljane sa određenim grupama ljudi na određene teme. U okviru foruma bude mnogo više ljudi iz čitavog regiona. Imali su priliku da čuju neka od javnih slušanja, koja znaju da budu i teška i potresna, ali su važna. Mislim da treba ostati do kraja na njima i upravo čuti tu vrstu priče jer ta vrsta emocija će nam nekad biti podsticaj da u ovu priču uđemo mnogo motivisanije. Jedna od ideja koja se čula, odnosno koja se vrlo često ponavljala tokom ovih konsultacija, a vezana je za priču o medijima, je da bi javni servisi trebali obezbijediti prostor da se javna slušanja prenose jer su ona javni interes, odnosno dio javnog interesa u smislu demokratizacije i evropeizacije naših društava. U kojoj mjeri i kako će se to na kraju desiti ostaje još uvijek da i mi sami vidimo i kako ćemo uspjeti da dođemo do toga. Bilo je još pitanje u kojoj mjeri nesmjernjivost vlasti može uticati na uspjeh ili neuspjeh REKOM-a? Da, naravno, sva gibanja koja postoje u političkom spektru uvijek ostavljaju dovoljno prostora za različite vrste ideja, promjena itd. To je vidljivo. Dolazak predsjednika Josipovića u Hrvatsku na vlast je ovu temu mnogo drugačije postavio iako nije baš da on nije imao nikakvu podlogu u svom prethodniku i bez obzira što HDZ drži vlast ipak se tamo dešava mnogo stvari koje otvaraju ovu temu na adekvatan način. Reći ću van da organizacije civilnog društva u Hrvatskoj u kontinuitetu izražavaju nezadovoljstvo angažovanošću sudova, velikim brojem predmeta koji i dalje se vrlo sporo rješavaju, velikim brojem onih koji nikada nisu adekvatno otvoreni. Iako to nama sada izgleda kao veliki iskorak i tamo postoje brojni akteri koji kažu to nije dovoljno, to nije dobro itd. Na drugoj strani angažman drugih predsjednika u regionu koji je sigurno doprinio tome. Ovdje postoje predstavnici političkih stranaka, odnosno njihovih podmladaka. Opet ponavljam, to što ste ovdje, što učestvujete aktivno u diskusiji, što vas interesuju ova pitanja, je meni ohrabrenje da ćete vi, a vjerujem da ćete vrlo brzo napredovati, kroz svoje političke strukture uticati da se ovoj temi posveti pažnja koja nije do sada i da napravimo drugačiji iskorak. Iako to nama sa ovog aspekta može izgledati malo obeshrabrujuće, užasno dugo smo svjedoci jedne možda i nepristojno dugo nesmjernjive vlasti, ipak su neka dešavanja na sceni. Jedan broj mladih ljudi ulazi u politiku, teme se otvaraju, i jedan broj vas sa aspekta onih pozicija s kojih može da utiče. Nije politika samo ono što se dešava u okviru političkih partija, ono što se dešava na nivou vlade ili skupštine. Ovo što mi ovdje radimo je isto vrlo politički, jer vi na ovaj način pokušavate da doprinesete nečemu,

da nešto promijenite. I ne treba politiku gledati samo tako suženo, svako od vas može sa svog aspekta da utiče na promjenu, bilo da je to od onog najužeg okruženja, bilo kroz to što ste sad vi rekli, pa su televizije snimile, pa će neko prenijeti itd. Vi vršite tu vrstu uticaja.

Darko Ivanović: Vrlo je bitno da ja kažem da se ja stidim umjesto drugih. Ne da se osjećam krivim, ja se stidim umjesto onog ko umjesto – izvini, kaže - izražavam žaljenje. To nije isto. Bio on premijer, predsjednik ili ko god. Stidim se u ime onih koji su u moje ime nešto radili. Postoji sad kampanja upravo vezana za Izrael i za njihovo zatvaranje Gaze. *Not in my name*. Ne u moje ime. I nisu to mogli raditi u moje ime. Ja se ne osjećam krivim, definitivno. Ja nisam nikog ubio, zaklao. Ali neko je to radio u moje ime. Predominantna misao u Crnoj Gori tih godina je bila upravo takva. Da treba sve splamćeti živo što nije srpsko, crnogorsko... To je problem, ja se stidim u ime toga. Imate javne dužnosnike i to vrlo visoke pozicije koji su odlazili tamo da posjete svoju braću na ratištu. To je neprovjerena informacija, ali radi se o vrlo visokom članu sudske organizacije, ako je to istina i imate tako formirane sudske organe. To je grozomorno. Druga stvar, Vili Brandt sigurno nije nikog ubio, ali on je otišao da se pokloni, da klekne pred žrtvama holokausta. On ne snosi tu krivicu, nije ništa uradio, kao ni ja, ni vi, ni bilo ko od nas. Mi smo hermetički zatvoren prostor. Mimo ove prostorije, mimo ovih glasova ovdje, vi teško možete u Crnoj Gori da nađete nekog ko će na ovu temu da priča. Teško možete da nađete televiziju koja će da otvoreno posloži u jednoj emisiji ovakve stvari. Jesmo mi negdje odabrani ali endemska smo vrsta, poput čovječje ribice. Imate taj problem kada izađete u kafić, niko ne razgovara o REKOM-u i tome što se dogodilo, nego hajde da mi vidimo šta ćemo za četvrtak i petak ,Marko Bulat i to je to. Slika napolju je grozomorna. Ljudi se ne sjećaju ovih stvari. Da se ljudi sjećaju ovih stvari, da im se konstantno govori šta se desilo sigurno ne bi imali povjerenje u sadašnje političke procese kako će se završiti. Isto tako za Bosnu, isto tako za Hrvatsku. Apropos Hrvatske. U Hrvatskoj i dalje vlada HDZ, to je istina. Ali HDZ hapsi premijera. Bivšeg. Hapsi ga Kosor koja je također iz HDZ-a, hapsi ga policija. Mislite da to može bez države da se uradi. Nema šansi. Kod njih su krenuli neki procesi. U Hrvatskoj se promijenila vlast nekoliko puta. No, idem u političku priču koja je užasna za ovaj momenat. Postoje procesi koji se tek očekuju kod nas i onda ja i vi i u kafiću možemo da pričamo sa gazdom kafića ne o tome kad će gostovati Marko Bulat, nego šta je on radio '90-tih. To je moja želja. Ovo je hermetički zatvoren krug, mi ćemo ispričati ovo što ispričamo, izaći na ulicu i tamo efekta nema da nije ovog kamera. Zahvaljujući ovom kameri idemo naprijed. Govorimo o stvarima koje su se desile, da se ne bi više dešavale. Stidimo se u ime onih koji su radili da to više ne bi radio niko od nas. Kada osjećate elementarni stid zbog nečega, sjetite se svojih mladih dana, nećete to valjda uraditi opet, ako ste prozvani zbog nečega. Mislim da itekako REKOM ima, to je jedan konglomerat i on ima grešaka. Vidjeli ste što se nedavno desilo. Znači, postoje greške u radu, kao u svakoj mašini, ali tu smo da ih radom ispravimo. Ovdje je bilo deset sugestija. Aproro NATO. 2001. je krajnja godina kada su se zločini desili. Meni se čini da prvo treba da krenemo od naše kuće, a znaju ostale kuće šta su radile. Ja sam za to da se uvijek očisti sopstveno dvorište, prije nego što bi se govorilo o smeću drugog. Kad mi to ovdje uradimo, onda možemo širokih usta - mi smo osudili, mi smo pokazali prstom na nekog, mi smo ove naše zločince u kravatama, prvo na njih mislim, a

ne na one bradate nesretnike koji su živjeli na čoku i paštetu cijelo vrijeme tamo i ubijali u ime onih koji su zločinci u kravatama.

Dina Bajramspahić: Trudiću se da budem kratka, pošto sam u ovom procesu dugo i govorila sam na ovu temu već puno puta, što formalno, što neformalno. Pratim proces REKOM-a već dvije godine i bila sam na mnogim konsultacijama i na pojedinim forumima, gdje, mogu vam reći, se potanko raspravljalo o svakom članu ovog nacrt. On je prešao baš dalek put, od sirovog drafta do svih ovih detalja. Bilo je veoma teško naći konsenzus oko bezbroj različitih predloga i težnji koje su se pokušale zadovoljiti ovim. Ono što mogu reći, primjećujem da nacrt uspjeva da izbjegne bilo kakvu konstataciju ili bilo kakvu konstrukciju koja bi bila neprihvatljiva za Srbiju, Bosnu po pitanju Kosova, s obzirom na institucionalno nepriznavanje. Nisam sigurna da će to biti toliko jednostavno kada krene konkretan rad, praktičan rad komisije. Da li mislite da će komisija nailaziti na poteškoće što se toga tiče? Mogla bih govoriti jako puno o tome zbog čega mislim da je ova komisija važna i zbog čega mislim da će čak i rad, sve i da bude ocjenjen negativnim, sam rad i samo pokretanje svih ovih pitanja koliko je važno i koliko smatram da su svi ti nacionalizmi jako živi. Mi ovdje sjedimo za stolom maltene sve sami istomišljenici i svi osuđujemo sve zločine podjednako bez obzira na to ko ih je počinio, gdje ih je počinio, ali većina ljudi van ove prostorije ne misli tako. Mada mi ne sretamo većinu tih ljudi. Situacija je mnogo ozbiljna. Uvjerena sam da postoje prostori koji su tempirana bomba i getoi koji su jako podijeljeni i nacionalno i vjerski i politički. Rad komisije će biti veoma težak, a samim tim i veoma dragocjen.

Hanja Mićović: Da li ste planirali da održavate javna slušanja možda i u drugim opštinama? Kao što ste i vi pomenuli, neka mjesta su prosto tempirane bombe. Konkretno, primjer od ove godine. U julu ili junu mjesecu, ne znam tačno, u Andrijevici, odnosno u mjestu u blizini Andrijevice, bilo je organizovano otkopavanje, pretpostavljalo se da je tu postojala masovna grobnica iz perioda 2000. godine, '99. na 2000. U tom periodu ja nisam vidjela ni jednog jedinog političara, ko bi mogao otprilike da kaže nešto na tu temu. Niko se uopšte nije petljao u te stvari. Samo je u novinama bio jedan intervju i to je bilo anonimno. Jedan pripadnik vojne formacije iz tog perioda je ispričao svoju priču. Kada je otkriveno da se ništa nije desilo na tom prostoru, čitava priča je zamrla. Dakle, smatram da bi neke opštine na sjeveru naročito trebale da budu upućene u ovo.

Damir Nikočević: ...aktera tih događaja bio pozvan da dođe na današnji sastanak jer bi bilo vrlo korisno da neko od tih aktera danas odgovara na naša pitanja jer, kao što je koleginica pomenula, mi se svi ovdje slažemo. Druga stvar je bila, mi smo svi ovdje iznijeli lična iskustva. Ja ću mali jedan primjer pošto ove teže zaista ne želim da pominjem. List jedne partije je '90-tih dolazio u sanduče moje porodice. Svaki put kad je došao taj list, da budem konkretan, list *Liberal*, bi bile naslikane četiri S, bile bi lijepljene slike tadašnjih rukovodioca crnogorskih i srbijanskih. Ima još gorih slučajeva, ali ne bih o tome. Zanima me da li je neko pozvan od aktera tih događaja da dođe ovdje?

Daliborka Uljarević: Komisija treba da bude izraz međuvladinog ugovora. Svih vlada u regionu. Određeni nerazjašnjeni odnosi između jednog broja država svakako će otežati i rad ove komisije. U tom kontekstu i pitanje statusa Kosova i njegove relacije ne samo sa Srbijom, vi znate da BiH takođe ne priznaje Kosovo kao državu, to će zasigurno biti izazov sa kojim ćemo morati naći način kako ćemo se nositi i kako ćemo tome pristupiti i da li će u tom dijelu biti potrebno dodatno javno zagovaranje ili lobiranje. Nadam se da će ono što bi trebalo biti zajednički interes svih ovih država, nezavisno od onoga što su političke ili pravne nesuglasice, prevladati, a to je i interes da pravda bude zadovoljena za žrtve i da se utvrde činjenice i da će se u okviru tog interesa kao najmanjeg zajedničkog imenitelja naći modalitet da sve države pristupe ovom poslu, a da ono što su druga pitanja za koje vjerovatno treba mnogo više vremena i političkog rada da ostane za kasnije, da prosto ne bude uslovljeno time. Pitanje da li smo pozvali aktere ovih događaja. Ne. Ovo su konsultacije sa mladima i organizacijama mladih. Nama je bilo bitno da se mi međusobno čujemo, da razgovaramo, da vam predstavimo što smo do sada uradili i da čujemo što su vaša pitanja, što možete doprinijeti. Nismo aktere ni definisali, ni identifikovali, to je isto jedan od zadataka kojim će se baviti komisija. Mi smo na određenim nivoima iz različitih pozicija kojima pripadamo govorili o nekim od ljudi za koje smatramo da su odgovorni, bilo u onom djelu direktnih izvršilaca ili ideologa, stratega rata itd. Na vama je ta vrsta odgovornosti, ja bih da vam prebacim tu vrstu loptice u želji da ne budete među onima koji su statisti u društvu i koji očekuju da neko drugi završi posao za njih. Vi pitajte one za koje mislite da su odgovorni. Na onaj način na koji možete. Ako su to profesori na fakultetima za koje znate da su tih godina bili aktivni i van svog akademskog svijeta ili da su u okviru akademskog prešli mjeru onoga što je naučni rad. Pitajte ih zašto su, što su radili? Ako su to lideri partija kojima pripadate isto tako, ili komšije. Mislim da ta vrsta debate značajno može doprinijeti. Da ne pričam dodatno o novinarima i njihovom uticaju. U vašim materijalima, kao što sam ranije pomenula, se nalazi kratka informacija o koaliciji. Nalazi se i pristupnica za one koji žele na taj način da pomognu. Za one koji smatraju da mogu na druge načine ne samo formalnim prisustvom takođe smo tu i da pomognemo u onoj mjeri u kojoj možemo. Sa željom da ovu priču pokušamo proširiti van kruga *Lafa*. Iako ovaj restoran nosi jedno zanimljivo značenje. Ovo je dio žargona britanskog, odnosno više londonskog, i znači više od prijateljstva manje od ljubavi. Tako da se nadam da će i nas negdje povezati to između, da radimo na ovim pitanjima.

Mirela Rebronja: Na kraju, poslije ovih svih odgovora, ako je ostalo nešto nedorečeno ja bih da vas podsjetim da ste svi vrlo dobrodošli da nam se javite i da pošaljete i nova pitanja, možda vaše komentare i sugestije. Kao što je Marija rekla, ona će to učiniti sa njene stručne, pravničke strane. To ćemo vrlo rado prihvatiti. Daliborka je takođe pomenula na samom početku i to smo dobili baš od učesnika konsultacija sa mladima, podsjećanja, komentare da su gledali ovaj nacrt statuta u onom periodu kada su oni učestvovali, da su stvari izmjenjene, da su neke svoje sugestije prepoznali u tom dokumentu. To je i dokaz da ćemo uvažiti sve ono što je ovdje danas rečeno. Ja bih da vam zahvalim još jednom jer sam ja bila u komunikaciji sa vama dok smo organizovali. Ovo naravno nije kraj našeg procesa. Naročito poslije ovako uspješnih konsultacija sa vama jer smo imali diskusiju i dobili smo kvalitetne inpute od vas, da ćemo nastaviti dalje u

onoj mjeri u kojoj vi budete smatrali da se možete ili želite angažovati. Ovo je jedno tehničko objašnjenje, pominjali smo više puta liflete u kojima postoji pristupnica u vašim materijalima. Dakle, možete dati svoju podršku potpisom ili možete pristupiti Koaliciji, potpuno je sve jedno. Ništa od toga nije obavezujući angažman, to je prosto vaša volja i želja da doprinesete procesu.

Darko Ivanović: Završiću tako što ću vam pročitati što ne bih volio da niko više nikad napiše. To sam ja napisao. Zove se *1991. godina*. Ja ponešto piskaram. Ja sam to izbacio na Fejsbuk. Za razliku od sve poljuljubavne poezije koju ja izbacim tamo, ovo je lajkovalo vrlo malo ljudi. A to je priča o hermetičkom zatvaranju. Znači, van ovoga postoje moji vršnjaci koji smatraju da se Srebrenica nije ni desila. Zaista poznajem ljude, čak se i negdje dobro poznajemo, koji tvrde da se Srebrnica nije desila. To vam je ono - mediji i ratovi itd. Zove se *1991. godina*, nedavno je napisana i volio bih opet da ovo nikad više niko sa ovih prostora ne napiše.

Postoji u ovo gluvo doba mnogo ratova u meni

Na svakom ramenu po sijenka

Po jedna smrtonosna vesela satenska utvara

Po jedna razglednica odrastanja.

Vise mi sa očiju svi ljudi koje sam ostavio iza sebe

Mrtvi ljudi

Rukama teškim kao stari namještaj drže se da ih treptaj ne odnese

Zbog njih ja polako sklapam oči

Pažljivo

Nije to san

Više je poput pravdanja

Predah

Opet sam u kecelji

Srećan

Vrište djeca, vrišti vjetar poviše borova čitav kvart je u zasjedi nasilnog ulaska proljeća u grad

Švercujemo se u redu za užinu, penjemo izmrcvarenim granama vrbe

Bezбриžni u nerazumijevanju

Uveče šočka toplog mlijeka, crtani film i na minut, ma ni minut lica ozbiljnog brkatog detektiva kroz dno čaše

Jutro je počinjalo simfonijom treskanja kišobrana, sivih misli i vriske niz hodnik koji se završavao Titovim portretom bez zjenica

Strogi glas nastavnice koja će kasnije umrijeti od raka u mukama, para uši maloj vojsci

Počinju časovi

Iza brda jašući oblake kreće nekakvo crnilo pljujući predgrađa

Miris krvi i kilometri poškopčkeni suzama kotrljaju se kotlinom gradu u susret

Ekshumacije, lobanje i lelek

Profesorica likovnog užurbano zatvara prozor

Prve krupne kapi udaraju u lim oluka

Zlo je vrijeme napolju, biće loše

1991. je godina

U daljini se čuje jasno kako nebo sikće

Kao da meko vadi nož iz korica

Počinje sa prvim praskom.